

CSERNUS-LUKÁCS SZILVESZTER*

Három dél-magyarországi szabad királyi város önkormányzati szervezetének változásai a politikai átalakulások korában (1861-1868)

I. Bevezető gondolatok

A XIX. század kutatói a szokásjog primátusának fokozatos elvesztését figyelhetik meg a Magyar Királyság normarendszerében. *Csizmadia Andornak* még a burzsoá kereskedőkre vonatkozó állítását némileg parafrázálva: a modern polgár „sokkal jobban szerette jogait törvényekben lefektetve látni, s a tételes jogi szabályozással jobban biztosítottnak érezte magát.”¹ Dolgozatomban egy olyan politikai jellegű úzus kihívásait vizsgálom, amely a reformkort megkoronázó 1847-1848. évi rendi országgyűlés és hazánk harmadik, parlamentnek felelős kormánya által hozott jogszabályok következményeképpen vált nemcsak az írott joggal, de a szokást gyakorlók egy részének akaratával is ellentétessé. Ugyanakkor a szokásjog hatalma még érezhető volt a korszak jogalkotóinak reflexeiben, legfőképpen azért, mert az általam vizsgált szokás az addigi békés politikai viszonyok alappillére volt a három lentebb bemutatott szabad királyi város önkormányzati működésében.

Az osztrák-magyar kiegyezési tárgyalások kezdetén hivatalba lépő Andrassy-kormány rögtön hozzálátott a helyi önkormányzatok újjászervezéséhez,² amelyet már a reformkori politikai elit a modernizálandó területek között tartott számon.³ Míg a rendi korszak utolsó országgyűlése a vármegyékről csak ideiglenesen,⁴ addig a szabad királyi városokról már ke-

---

* V. évfolyam, jogász szak, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, témavezető: Dr. Pétervári Máté, adjunktus.

¹ CSIZMADIA ANDOR: *A dualizmus időszakának állama (1867-1918)*. In: Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: *Magyar állam- és jogtörténet*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1981. 384. p.

² PÉTERVÁRI MÁTÉ: *A járáások kialakítása Magyarországon az 1870: XLII. tc. alapján*. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2021. 47-48. pp.

³ VARGA NORBERT: *A törvényhatósági bizottság alakuló ülése Debrecenben és Szegeden*. In: Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. SZTE-ÁJTK, Szeged, 2013. 715. p.

⁴ 1848: XVI. ill. XVII. törvénycikk a „megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról”, ill. „megyei választásokról”. STIPTA ISTVÁN: *Vármegyei reform a törvényhozás előtt (1844-1848)*. In: *In memoriam Dr. Kovács István akadémikus, egyetemi tanár*. József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 1991.

retjelleggel rendelkezett,⁵ modernizálva, egységesítve az addig helyi sajátosságokkal tűzdelt önkormányzati választójogot, a „nagygyűlések” és a tanácsulések összeállítását. Ez egyben azt is jelentette, hogy a rendiség korszakából megmaradt addigi partikuláris, azaz egy-egy városra jellemző egyéni választójogi, – vagy a választhatósághoz kapcsolódó – szabályozások már nem voltak összeegyeztethetők a törvényi szabályozással. A vagyoni, jövedelmi, helybenlakáshoz vagy foglalkozáshoz kötött, helyileg szabályozott városi censzusok 1848 előtt egyes esetekben kiegészültek vallási (a bevett vallásokon belüli) és/vagy nemzetiségi alapú választhatósági feltétellel is (a választójogot ez külön nem érintette). A török kor utáni Magyar Királyság területén ismertek olyan szabad királyi városok, ahol szokásjog (és néhol privilégiumlevél) alapján a városi tisztviselői kar és némely esetben a közgyűlés is a különböző egyházakhoz való tartozás szerint „töltődött föl” az adott várost nagyjából fele-fele részben lakó közösségek között. A város „békéjét” így fenntartani hivatott rendszert az 1848: XXIII. tc. állította kihívás elé, ugyanis a törvény nem ismert el az említettekén kívül más feltételt vallási⁶ vagy nemzetiségi tekintetben a városi hivatalok betöltéséhez. A törvény cikk új alapokra helyezte a városi közigazgatást, egységesítette a városi választójogot, bár azt az országgyűlésnél némileg szűkebbre szabva, magasabb censzushoz kötve.⁷ A képviselőtestület mellett már a polgármestert és a tisztviselőket is (ügymint a második legfontosabbnak tartott főbíró, a rendfenntartást irányító főkapitányt, az alkapitányt, a jegyzőt, a tiszti ügyészt, a levéltárnokot, a telekbírót, a számvevőt, a tiszti főorvost, a fősebeszt, a főmérnököt és az „egyszerű” tanácsbelieket) a választópolgárok választották. Az így lebonyolított tisztújítást a törvény cikk 15. §-ának megfelelően jelöltállítás előzte meg („A választás kijelelés mellett a kijelelés a kijelelő választmány által, a választási elnök közbejöttével történik”), amelyet a kijelölő vagy tisztújítási választmányok (néhol: bizottmányok) által végzett a városi közigazgatás.

A jogegyenlőség alkalmazása ezen esetekben – különösen, ha a felekezeti rotációs rendszer szokásjogon alapult – politikai értelemben is feladat elé állította a városi önkormányzatokat 1848 után, vallási/nemzetiségi konfliktusokkal terhelve az átmenetet.

Jelen dolgozatban három ilyen dél-magyarországi esetet teszek vizsgálat tárgyává: Zombor (németül és szerbhorvátul: Sombor / Комбор), Újvidék (németül: Neusatz, szerbhorvátul: Novi Sad / Нови Сад) és Versec (németül: Werschetz, szerbhorvátul: Vršac / Вршач, románul: Vârșet) szabad királyi városokban az 1861-1868 között történt választásokat elemezve. Az egységes censzuson alapuló, szabad választásra való váltás az általam bemutatott városok esetében legalább az egyik fél, vagy a források szóhasználatában valamely városi „párt” ellenállásába ütközött, amely a helyhatóság és a Magyar Királyi Belügyminisztérium – 1867-et megelőzően a Magyar Királyi Helytartótanács – között érdekütközést váltott ki. Ezen jogviták eldöntését királyi biztos kiküldésével látta csak megoldhatónak a kormányzat.

323. p.; STIPTA ISTVÁN: *Az első polgári kori vármegyetörvény (1848: XVI. tc.)*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica Tomus XLII. Fasciculus 5. (1992) 3. p.; PÉTERVÁRI MÁTÉ: *A szolgabírák hatáskörének bemutatása az 1870: XLII. tc. rendelkezései alapján*. Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás 2020/3. 240. p.; PÉTERVÁRI MÁTÉ: *A járások polgári kialakítását befolyásoló tényezők az 1870: XLII. tc. végrehajtása során*. In: P. Szabó Béla – Zaccaria Márton leó – Árva Zsuzsanna: *Profectus in litteris IX. Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola*. Debrecen, 2018. 233. p.

⁵ 1848: XXIII. tc. „a szabad királyi városokról”. VARGA NORBERT: *Gróf Batthyány Lajos és a szabad királyi városok ügye az 1843/44. évi országgyűlésen*. Jogtörténeti Szemle 2008/3. 12-13. pp.; VARGA NORBERT: *A főispán és a városi közigazgatás reformja a polgári korban*. Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás 2018/1. 182. p.

⁶ A bevett felekezeteken belül értelmezve.

⁷ KAJTÁR ISTVÁN: *Magyar városi önkormányzatok (1848-1918)*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1992. 49-50. pp.

I. Módszertani megjegyzések

A három szabad királyi város konfliktusának elemzésekor több jogforrásra támaszkodhunk. Mindenekelőtt legfontosabb ezek közül a szokásjog, minthogy az úzus folytatása s nem egy esetben egyáltalán megléte volt a vita tárgya a vizsgált törvényhatóságokban. A tiszti felváltkozás esetében, minthogy huzamosabb ideig alkalmazták s a városokban elfogadott volt, megállapítható a szokásjogi jelleg, ugyanis jogi tartalommal is bírt. Ez a jogi tartalom pedig a választhatósági feltételre vonatkozott a városok tisztségeinél, ugyanis azokra a városok képviselőtestületei bizonyos valláshoz tartozás feltételével jelöltek és választottak egyéneket, majd a törvényhatóságok „tisztá népképviseleti korában”⁸ (1848-1872) a tisztújítási bizottsányokat „köthötte” a szokásjog a jelölés során. A választópolgárok, azaz a város közönsége nehezen lehetett tekintettel a tisztségért indulók „jogosságára”, a szokásjogot így a városi politikusokból álló tisztújítási bizottságnak kellett „betartatni”.⁹ A jogi tartalom úgy is értelmezhető, hogy a három városi szokásjog a polgármesteri és az egyéb tisztviselői helyek betöltéséhez egyfajta felekezeti kvalifikációt követelt meg, még a bevett vallásokon belül is. Ugyanakkor még ezen tiszti felváltkozás korszakában is található rendszertelenségek a polgármesteri hivatalok betöltése során a fentebb vázolt szabályozás kapcsán.

Ami az írott jogforrásokat illeti, mindhárom szabad királyi város kérelmeiben említette privilégiumlevelét, vagy az általuk alkotott statútumot. Ezek egyikét sem idézték azonban és nem is hivatkoztak rájuk, mivel a szokásjogot fenntartani kívánók mind úzusként és nem privilégiumként értelmezték a gyakorlatot megalapozó szabályozást, így az írott források fontossága másodlagos volt. Zombor esetében a tiszti felváltkozásról hozott statútum egyébként is rövid úton hatályát veszítette a Magyar Királyi Kamarának köszönhetően.¹⁰ A szokásjogot ellenzők pedig jellemzően az 1848: XXIII. törvénycikkre hivatkoztak, melynek elemzésére lentebb térünk ki. A városi konfliktusokban ez volt az egyetlen törvénycikk, amely megjelent az érvrendszerekben, főként, mivel annak végrehajtási rendelete, a kormány/minisztérium 1867. április 10-i rendelete a törvényhatóságokban tartandó tisztújításokról¹¹ már kifejezetten szólt a vallási/nemzetiségi alapú választási szokásokról. A közigazgatási jellegű normák közé tartozónak vehető még a Magyar Királyi Helytartótanács egyik 1861. évi intézkedése, amely engedélyezte Zomborban a szokás fenntartását; valamint a Magyar Királyi Belügyminisztérium számos, 1867-es és 1868-as utasítása, rendelete és javaslata, amely forrásokból közelebről is feltárható a három városban lezajló jogvita.

A historiográfia keveset foglalkozott e különleges vallási-nemzetiségi alapú hatalommegosztási rendszerrel; a városi monográfiák közül¹² csak *Milleker Bódog* verseci helytörténész említi érintőlegesen a hatalommegosztás tényét a *Vormärz* időszakára; a témával

⁸ A terminológia használata Antal Tamáshoz köthető. ANTAL TAMÁS: *Város és népképviselet. Az 1848:XXIII. tc. intézményei Debrecenben (1848–1872)*. A Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2011. 352 p.

⁹ Arról nincs adatunk, hogy a képviselőtestületek ilyen formájú felezését hogyan oldották meg a törvényhatóságok, azonban feltételezhető, hogy a jelölés által történt meg azon esetekben is a vallási alapú szűrés.

¹⁰ Lásd a „Zombor” c. fejezetet.

¹¹ Lásd lentebb.

¹² ÉRDÚJHELYI MENYHÉRT: *Újvidék története*. Popovics Nyomda. Újvidék, 1894.; MILLEKER BÓDOG: *Versecz szabad királyi város története 1*. Ráth. Budapest, 1886a.; MILLEKER BÓDOG: *Versecz szabad királyi város története 2*. Ráth. Budapest, 1886b.

behatóan Deák Ágnes foglalkozott 2017-ben megjelent kiváló tanulmányában,¹³ amelyben nemzetiségi konfliktusokon keresztül ismertette a három városban történeteket. Jelen dolgozathoz e tanulmány adta az ötletet és részben a kiinduló alapot. A kérdés jogtörténeti elemzésére amiatt láttam lehetőséget, mivel mindhárom esetben egy szakás jogi normának az írott joggal ellentétes alkalmazásáról, túlélésének kérdéséről volt szó. Munkámat számos levéltári forrásra alapoztam, amelyek feltárására a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában és a zombori Történelmi Levéltárban (Istorijjski Arhiv / Историйски архив) nyílt lehetőségem. Zomborban a magisztrátusi levéltár iratai kínáltak betekintést a zombori római katolikus közösség kérvényeibe, míg Budapesten az MNL Országos Levéltárának belügyminisztériumi iratanyaga tartalmazza a városokba delegált királyi biztosoknak, az önkormányzatok tisztújítási elnökeinek és magának a városoknak szóló leiratokat, amelyek között találunk rendeleteket, utasításokat és javaslatokat is. Emellett e levéltár őrzi az említettek által küldött jelentéseket és jegyzőkönyveket is, valamint a minisztériumban írt *convolutumok* összefoglalva tartalmazzák az események leírását, nagy szolgálatot téve ezzel a tudomány számára is – talán akaratlanul.

Az alábbiakban a források segítségével tárom föl elbeszélő jelleggel a konfliktusok történetét a három szabad királyi városban, majd az úzus „sorsának” jogi elemzését a záró fejezetben foglalom össze. A dél-magyarországi Bács-Bodrog és Temes¹⁴ vármegyék sajátosságát elsősorban az adta, hogy a vármegyék határa nem esett egybe államhatárral (a Katonai Határőrvidék megszüntetéséig), azonban a magyarlakta területek déli határát magukban foglalták számos német nemzetiségi enklávéval. Továbbá a vármegyéket kettészelő magyar-szerbhorvát nyelvhatár Szerbiához is elég közel esett, így a határokon átvelő „pánszerb” kulturális és politikai hatások is elérték az említett városokat. Társadalomtörténeti szempontból a térségek az „erős vármegye” magyar nemesi elitje mellett a vagyonos szerb városi elitnek is otthont adtak. Újvidék, a „szerb Athén” ráadásul a magyarországi szerbek kulturális központjává nőtte ki magát az 1860-as években, az egyetlen magyarországi szerb gimnázium, kulturális egyesületek (mint a Matica Srpska / Матица српска), a magyarországi szerbek legolvasottabb lapja (Zastava / Застава) és a kvázi Újvidék elővárosának számító egyházi központ, Karlóca (ma: Sremski Karlovci / Сремски Карловци, Szerbia) révén. A szerb rendelkezett emellett a Magyar Királyságban a legerősebb és legszervezettebb nemzeti mozgalommal, míg a németek anyanyelvüket és kulturájukat megőrizve lojaltsik maradtak a magyar politikai nemzet ideájához, akárcsak Zombor bunyevácjai,¹⁵ mint a témánk szempontjából másik releváns nemzetiség.

Jogtörténeti jelentősége mellett a három szabad királyi város önkormányzatában zajló küzdelmek példát szolgáltatnak arra, hogy a magyar, német, szerb és bunyevác közösségek hogyan szerveződtek vallási alapon egységes politikai erővé a három városban s hogyan

¹³ DEÁK ÁGNES: „Mindenkor mindent nemzetiség kérdésévé tesznek”: Helyhatósági választások etnikai, felekezeti és nemzetiségi választóvonalak erőterében (1867). In: Horváth Zita – Rada János (szerk.): Társadalomtörténeti tanulmányok Tóth Zoltán emlékére. Miskolci Egyetemi Kiadó. Miskolc, 2017. 273-293. pp. A tanulmányt szintén alapul vette és folytatta: CSERNUS-LUKÁCS SZILVESZTER – SZÉKELY TAMÁS: *Securing the Own Position: Challenges faced by Local Elites after the Austro-Hungarian Compromise*. Acta Poloniae Historica (2020)121. 85-120. pp.

¹⁴ Földrajzi értelemben vett, tehát a szabad királyi városokat is magában foglaló.

¹⁵ Fényes Elek, a korszak kiváló statisztikusa (1807-1876) a szerbhorvát nyelvet beszélő, latin írásmódot használó magyarországi népcsoportot sokácoknak nevezi, akik dalmát eredetűek s bunyevác az exonimájuk, emellett „szívből-lélekből buzgó magyaroknak” tartják magukat. FÉNYES ELEK: *A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járáások szerint*. Eggenberger. Pest, 1867. 9. p.

küzdöttek politikai dominanciájukért a képviseleti alapú önkormányzatiság 1861., majd 1867. évi visszaállításakor több mint egy évszázadnyi békés együttélést követően. Ezt az *equilibriumot* törte meg az 1848: XXIII. törvénycikk és annak 1867. évi végrehajtási kormányrendelete, amely ismét leszögezte a törvény előtti egyenlőséget és már *expressis verbis* kizárt minden szokásokon alapuló, vallási és nemzetiségi hovatartozást figyelembe vevő cenzust, mind az önkormányzati képviselők, mind a tisztviselők megválasztása során.

Az említett vallási-nemzetiségi közösségek különböző módokon próbálták meg megtartani, vagy adott esetben visszaszerezni pozícióikat riválissá vált ellenpártjukkal szemben, amely kihasználva helyzeti fölényét, nem kívánt a régi szokással élni. Mindhárom város esetében legalább az egyik közösség részéről mindez a Belügyminisztériumhoz intézett jogi és politikai természetű petíciósorozatban kulminálódott. Az éppen hivatalát megkezdő Andrassy-kormánynak (1867. február 20. – 1871. november 14.) olyan, minden dél-magyarországi nacionalizmust kielégítő megoldást kellett találnia, amely a kiegyezési tárgyalások alatt konszolidálja a régiót és fékezi a helyi hatalmi harcokat. A konfliktusok során betekintést nyerhetünk abba is, hogy a három szabad királyi város közössége, a belügyminiszter és a városokba delegált királyi biztosok miképpen értelmezték általában a szokásjogot, illetve milyen körülmények meglétét vizsgálták a szokásjog érvényességének megítélésében.

II. „Az ősök által megállapított alku” – Zombor

Az 1749. évi szabad királyi várossá válását követően Zombor város státútumot alkotott, amelyben szabályozta a városi tisztviselői helyek vallási alapú rotációs-paritásos rendszerét. A jogszabály alapján először római katolikus polgárt választottak polgármesternek, ortodox egyházba tartozót főbírónak és így tovább, megtartva a tisztviselői karban a paritást, az egyes helyeket a városi tanácsban megcserélve a két vallási közösség között minden választás alkalmával. A központi hatalom azonban ellenezte a város effajta jogi-politikai berendezkedését és két alkalommal is tilalmazta azt: 1751. június 18-án egy kamarai határozat – a Magyar Kamara gyámkodott ugyanis a városok felett¹⁶ függesztette föl a meglévő státútumot, majd 1757. április 11-én királyi rendelet tiltotta meg a jövőre nézve ilyen státútumok alkotását. Zombor közgyűlése azonban a városi béke érdekében mindezek ellenére megtartotta a tisztviselőválasztásnál a rotációs-paritásos rendszert.¹⁷

Érdemes először kitekinteni az így jogi értelemben is kollektívummá váló közösségekre, mint a politikai jogok közvetett élvezőire, amennyiben az azokhoz tartozás a városi hivatalok viselésénél mint választhatósági feltétel szerepelt. Az adott egyházhoz való tartozás megállapítása köztudott és egyszerű volt, esetlegesen kvázi „névjegyzékként” is szerepel(hetett) a választhatóságra való jogosultság megállapításakor. A nemzetiségi-nyelvi hovatartozás azonban nehezebben megállapítható, például a többes identitásra és a vegyes származásra való tekintettel is; hiába színezte át a nemzeti hovatartozás mint elsődleges identitástényező az említett városi rotációs-paritásos rendszert is. Nemcsak azért, mert

¹⁶ KAJTÁR 1992, 33. p.; ANTAL TAMÁS: *A szabad királyi városokról szóló javaslatok az utolsó rendi országgyűlésen és az 1848: XXIII. tc. keletkezése*. In: Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária (szerk.): Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára. SZTE-ÁJTK. Szeged, 2013. 21. p.

¹⁷ Mihailovics Miklós Bács-Bodrog megyei főispán mint Zombor város királyi biztosa jelentése Wenckheimhez. Zombor, 1867. máj. 23. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) K148 1867 III.865. Idézi: DEÁK 2017, 280. p.

a katolikus és az ortodox közösségek immár egyben nemzetiségi közösséggé „alakultak át”, hanem mert a hivatali nyelvhasználat kérdésében a nemzeti(ségi) hovatartozás az 1860-as évekre nagyobb jelentőségre tett szert, mint a vallási.

Amennyiben föl akarjuk mérni ezek megoszlását Zomborban, csak a rotációs-paritásos korszak alkonyától kezdve áll rendelkezésünkre statisztika, ám azok megerősítik a városiak által már a XVIII. század közepén minden bizonnyal köztudott tény, hogy a két közösség megközelítőleg fele-fele arányban alkotta a város lakosságát, így létjogosultságot adva a paritásnak a tisztviselői karban. Tekintve, hogy az első modern értelemben vett népszámlálás (1850) kiadványai nem tartalmaznak nemzetiségi, vagy vallási lebontásban települési adatokat az ideiglenesen megszüntetett Bács-Bodrog vármegyében, az első, homályos eredetű helyi népszámlálási adatok,¹⁸ melyekből kiindulhatunk, *Hewessy Károly* megyei főmérnök kimutatása, amely szerint a közel 23 ezres várost 49,78%-ban ortodox, míg 48,58%-ban római katolikusok lakták, csekély számú egyéb keresztény és zsidó vallású mellett.¹⁹ Egy kortárs, 1862. évi, Helytartótanács által elrendelt statisztika, amelyet első-sorban nyelvhasználati szabályok (királyi rendeletek) végrehajtása érdekében kért a budai kormány szerv a főispáni helytartóktól²⁰ nagyságrendileg hasonló arányt állapított meg: az ortodox közösséget 52,09%-ra, míg a római katolikust 47,03%-ra tette.²¹ Ez a későbbiekben sem változott nagymértékben, bár a római katolikusok az osztrák-magyar kiegyezés után már abszolút többséget alkottak.²²

Az „alternatívát”, ahogy a zomboriak e rotációs-paritásos rendszerüket nevezték, a források tanúsága szerint az 1848 áprilisi reformok után is fenntartották,²³ bár többször is kifogásolták azt az állami szervek (így a Helytartótanács). A tisztségekre a felekezeti szűrő ellenőrzését az áprilisi reformok által létrehozott kijelölő választmány által lehetett biztosítani, ugyanis míg a rendi korszakban a tanácsot (*senatus*) a város bizottmánya, kvázi „parlamentje” („választott közönség” vagy „község”) választotta saját berkeiből, addig 1848 tavaszától azt népképviselési alapra helyezte az 1848:XXIII. tc.²⁴ A neoabszolutizmus idején, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság korszakában az ortodox (szerb) közösség ragadta magához a tisztviselői helyek nagy részét, amely ellentétben állt az „alternatívával”. A neoabszolutizmus alatt ugyanakkor a helyi önkormányzat hivatalnokai kinevezéssel nyerték el tisztségüket, így választások hiányában nem is érvényesülhetett semmiféle választási paritás.

¹⁸ Levéltári források ugyanis csak az összesítésekről állnak rendelkezésre, melyben nincs utalás arra nézve, hogy milyen szervek mérték föl az adatokat, ahogy arra sem, hogy mikori eszmei időponttal.

¹⁹ *Bácsmegye népességi viszonyai*. Statistikai Közlemények 1862/2. 268. p.

²⁰ A felmérés elemzéséről lásd: CSERNUS-LUKÁCS SZILVESZTER: *Nyelvpolitika és anyanyelvi megoszlás Bács-Bodrog vármegyében 1862-ben*. Századok 2021/6. 1279-1310. pp.

²¹ A felmérés a „nemzetiségekre” vonatkozott, így a szerbet ortodoxnak vettem, míg a római katolikusok megoszlása a város összlakosságának arányában a következő volt: 32,73% bunyevác, 7,59% német, míg 6,72% magyar. A város rendelkezett egy néhány száz fős, politikai jogoknak híján lévő zsidó közösséggel is. Piukovits Ágoston főisp. helytartó: kimutatása törvényesen egyesült Bács-Bodrog megyebeli községekben létező nemzetiségeknek és azokban divatozó nyelveknek lélekszám szerént. Zombor, 1862. jún. 3. MNL OL D191 (Abszolutizmus kori levéltár) 10055 III.182.

²² 51%-45,7% arányban. *A jelenlévő népesség vallásfelekezetek szerint általános számokban, járásonkint*. In: A Magyar Korona Országai az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állapotok kimutatásával együtt. Országos Magyar Királyi Statistikai Hivatal. Pest, 1871. C.1. 56. p.

²³ Zombor „közséگی tanácsának” 1848. május 26-án kelt 815. határozata. Tartalmilag idézi: Zombor város 1867. máj. 14-i közgyűlési jegyzőkönyve. MNL OL K148 1867 III. 65-2154.

²⁴ ANTAL TAMÁS: *A debreceni népképviselési közgyűlés (1848-1867). Az 1848: XXIII. tc. végrehajtása Debrecenben*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica Tomus LXVII. (2005) 5. 14-18. pp.

A zombori római katolikus közösség etnikai-nyelvi értelemben maga is megosztott volt. A német és magyar kisebbségek együttvéve harmadát alkották a város lakosságának, ám a szerb(horvát) nyelvű csoport sem volt homogén: e nyelvi közösség egyharmada bunyevác volt, akik csak nyelvi és kulturális hovatartozásukat tartották a szerbekével azonosnak és vallási alapon, a katolikus „párt” részei voltak, kifejezve lojalitásukat a magyar politikai nemzet iránt és megvetésüket a „gyűlölt” Vajdaság korszakával szemben, egy 1861-es petíciójuk szerint.²⁵ Ilyen átfedésben alkották a nemzetiségi-nyelvi csoportok a két, felekezeti alapú „pártot” a városban.

Ezen római katolikus petíció, melynek megfogalmazói szerb választási visszaélésekre panaszkodnak és kéri a tisztí felváltakozás betartását egyébként már a szabad királyi várossá alakulás előttre vezette vissza az „alternatívát”, mint amit „*emberi emlékezetet meghaladó időtől fogva még az ősök által megállapított alkun nyugvó szokás szerint*” alkalmazott a város a tisztújítások alkalmával. Ezen „tisztí felváltakozást” úgy fogalmazta meg a zombori kérvény, hogy „*a' columnalis*²⁶ *'s főbb hivatalok feliben 's felváltva egyik tisztújítástól a' másíkgí a két vallású lakosok közt osztattak ki, 's töltettek be*”.²⁷ Ennek alapján a szokásjoguk egészen a török alóli felszabadulásra datálható, hiszen a város ortodox lakosságának tetemes része a „nagy szerb betelepülés” (a szerb történetírásban: Velika Seoba Srba) keretében érkezett.²⁸

A kérvényezők szerint az első „forradalmi”, immár az 1848: XXIII. tc. alapján zajló tisztújítás is tekintettel volt az „alternatíva” rendszerére – ezt feltehetően a törvénycikk 15. §-ának megfelelően működő kijelölő választmány vehette tekintetbe úgy, hogy csak ortodox, illetve római katolikus vallását jelölt az adott tisztségre. A kérvényezők azzal érveltek, hogy ezen szokás „*a béke fenntartására nélkülözhetetlen*”.²⁹ A dokumentum megfogalmazása jól rávilágít a városi törvényhatóságokon belüli fékek és ellensúlyok rendszerére is: „*...a' polgármesteri hivatal romai katolikus részre, ennek ellenőreül pedig a' főjegyzői állomás szerb részre, míg ellenben a polgármesterséggel hasonló fontosságúnak tekintett főbírói 's kapitányi hivatalok szerb részre, 's ezeknek ellenörködésüül a' főügyészi állomás r. katolikus részre esett 's ezenkívíül a' tanácsnoki 's alsóbbrendű hivatali állomásokra a' két vallásúak közt egyenlően felosztatván be is töltettek*”.³⁰

1. Az úzus győzelme: Zombor és a rövid életű 1861. évi önkormányzatiság

Mint ismeretes, a vármegyék és szabad királyi városok közgyűléseire az önkormányzatiság 1861. évi visszaállításakor általában nem írtak ki választásokat, az 1848-ban megválasztott képviselőket hívták össze. Ám néhol az időközben elérhetetlenné vagy összeférhetetlenné váló tagságot kiegészítették, általában a neoabszolutizmus alatt kinevezettek közül, ahogy

²⁵ A zombori római katolikusok kérvénye a Helytartótanácsához. 1861. máj. 15. Történelmi Levéltár Zombor (Istorijski Arhiv Sombor). Magistrat Sl. 1 Kr. Grada Sombora, Skupstinsko odeljenje 1852-1867, 123.

²⁶ Azaz „oszlópos” tisztviselő, ezek: a polgármester, bíró, illetve városkapitány. CSIZMADIA ANDOR: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1976. 49. p.

²⁷ A zombori római katolikusok kérvénye a Helytartótanácsához. 1861. máj. 15.

²⁸ TRENCÉNY KÁROLY: *Zombor*. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai – Bács-Bodrog vármegye I. Országos Monográfia Társaság*. Budapest, 1909. 210. p.

²⁹ A zombori római katolikusok kérvénye a Helytartótanácsához. 1861. máj. 15.

³⁰ Uo.

Zomborban is. 1861 májusára így a 106 „48-as választott” jó része már nem került a közgyűlésbe: a mondott év bizottmányába már csak 71-en gyűltek össze, köztük 1857-ben kinevezett tagok is.³¹ A tisztújítást május 14-re tűzték ki, addig a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság alatt hivatalba lépő tisztviselők vitték a város ügyeit.³² A félhivatalos közlönyként funkcionáló Sürgöny tudósítása alapján „zombori panaszok” szerint – amely utalhat a zombori római katolikusok petíciójára is – a tisztújítás az ortodoxok „szervezkedése” miatt halasztódott eddig, mert mint a lap közli, a szerbek a Vajdaság restaurációját várták.³³

A petíció elérte az eredményét: az ügyben kiküldött Jakab István helytartótanácsi tanácsos felterjesztései nyomán a Helytartótanács 1861. augusztus 28-án fenntartotta képviselőtestülettel az „alternatívát”.³⁴ A provizórium időszakában 1861 novemberétől ismét kinevezéssel vagy részleges „helyben hagyással” töltötték föl a törvényhatóságok tisztikarát.

2. Az „alternatíva” ügye 1867-ben

A törvényhatósági, így a városi hivatalok betöltésének ügye az alkotmányos élet helyreálltával, 1867-ben került ismét napirendre.³⁵ Az Andrássy-kormány az osztrák-magyar kiegyezési folyamat közepette, április 10-én rendeletében szövelt fel az 1861-es, újfent összeülő törvényhatósági bizottmányokat, hogy a tisztújítást „nemzetiségi és felekezeti rokonszenvek resignatiojával” folytassák le, amely nemcsak a zombori „alternatíva”, de a hasonló vallási/nemzetiségi alapú rotációs-paritásos tisztviselő-választási szokás tilalmára is vonatkozott.³⁶ A polgármester így 1867. április 16-ra hívta össze az immár 69 főre apadt 1861-es városi bizottmányt, ahol rögtön a tisztújítás került napirendre. Az 1848: XXIII. törvénycikk 11.§-ának megfelelően tisztújítószéki elnököt³⁷ választottak, majd a római

³¹ Sürgöny 1861. május 19. 115. szám.

³² Az országgyűlési képviselőválasztások addigra, konfliktusok nélkül lezajlottak Zomborban, melynek nyomán a már 1848-1849-ben képviselő Korits Gáspárt újra, egyhangúlag megválasztották, Határozati párti állásponttal. RUSZOLY JÓZSEF: *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon 1861-1868. Az 1848. évi pozsonyi V. és kolozsvári II. törvénycikknek gyakorlata kormányhatósági és hazai helyhatósági levéltári források alapján.* József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Szeged, 1999. 169. p.; BALLABÁS DÁNIEL – PAP JÓZSEF – PAP JUDIT: *Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon 2. Az országgyűlés tagjainak archontológiája.* Líceum Kiadó. Eger, 2020. 115. p.

³³ Amint azt az április elején lezajlott karlócai egyházi-nemzeti kongresszus memoranduma is követelte az uralkodótól, holott Ferenc József alig néhány hónapja, 1860. december 27-ei legfelsőbb kéziratával megszüntette azt. A rendeletet lásd: Wiener Zeitung 1860. december 30. 314. szám.

³⁴ A Helytartótanács 47485. intézkvénye. Tartalmilag idézi: Zombor város 1867. máj. 14-i közgyűlési jegyzőkönyve; báró Mihailovics Miklós Bács-Bodrog megyei főispán mint Zombor város királyi biztosa jelentése a belügyminiszterhez. Zombor, 1867. máj. 23. MNL OL K148 1867 III. 65-2154, idézi még: DEÁK 2017, 280. p.

³⁵ Az éppen hivatalba lépett Andrássy-kormány előterjesztése révén március 11-re az Országgyűlés mindkét háza által határozattá emelt „előterjesztvény” visszaállította a törvényhatóságokat, egyúttal utasítva a hivatalban lévő – tehát még kinevezett – polgármestereket, hogy az 1861. évi közgyűlés tagságát hívja ismét össze, amelynek feladata lesz az 1848: XXIII. törvénycikk alapján a tisztikar megújítása is. *A ministerium előterjesztvénye 1867. febr. 25-ről a köztörvényhatóságok visszaállítása tárgyában. (Határozattá emelte a képviselőház márc. 8-án, a főrendek háza márc. 11-én.).* Magyarországi Törvények és Rendeletek Tára I. évf. 1867. 33. p.

³⁶ Az összes magyar kir. ministeriumnak 1867. ápril 10-én kelt intézkvénye a megyék és sz. k. városok közön-ségeihez, a törvényhatóságoknak a felelős kormányhozi viszonyát, és az önkormányzattal járó felelősséget illetőleg. In: Uo. 89. p.

³⁷ A tisztségért Vuits János szerb birtokos és Mártonfy Károly ügyvéd (később Bács-Bodrog vármegye főispánja. REISZIG ÉDE: *Bács-Bodrog vármegye története.* In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és*

katolikus képviselők indítványozták az „alternatíva” betartását. A közgyűlési többség azonban úgy értelmezte a törvénycikk 11.§-át, hogy nem vehetik aznap³⁸ napirendre az „alternatíva” megtartásának tárgyalását. A polgármester ugyanakkor előirányozta, hogy egy fele-fele részben ortodox és római katolikus lakosokból álló 20 fős tanácskozmány elé viszi az „alternatíva” kérdését a katolikus húsvét (április 21.) után, hogy annak véleményét majd a képviselőtestület elé terjessze.³⁹ Az „alternatíva” kérdésének napirenden tartásával Zombor képviselőtestülete nem vette figyelembe a kormány fentebb említett előterjesztését s az Országgyűlés határozatát, azt – legalábbis a római katolikus képviselők részéről – továbbra is fenntartani kívánták.

Addigra Zombor országgyűlési képviselőjében is változás állt be, a főispáni hivatalt átvenni készülő Mihailovics⁴⁰ Miklós Deák párti ortodox szerb képviselő – aki az 1865-ös választáson 1371-849 arányban legyőzte Korics Gáspárt – mandátuma megszűnt, így öt hónapra megüresedett Zombor parlamenti ülőhelye. A ciklus végéig végül párttársa, Alexander Stojacković képviselte a várost.⁴¹

Az április 24-én összeülő értekezlet a már említett 1848. május 26-ai, 815. számú városi tanácsi határozatot „fogadta el zsinórmértékül”, azaz az „alternatíva” fenntartása mellett döntött. A szerb/ortodox tagok hozzájárulására feltehetően egy alku keretében került sor, mert ugyanezen ülésen a szerb nyelv (belső) hivatalos nyelvvé tétele mellett is hitet tettek. Ugyanakkor ez kevésbé tekinthető engedménynek a római katolikus párt részéről, hiszen az kétharmadrészt bunyevác lévén, megfelelt az anyanyelvüknek, valamint az 1867 tavaszi közgyűlési jegyzőkönyvek tanúsága szerint azokat latin betűs írással, szerbhorvát nyelven vezették eredetileg is.⁴²

Az értekezlet határozatát a város képviselőtestülete május 14-én vette tárgyalás alá, ahol az ortodox/szerb képviselők az „alternatíva” ellen foglaltak állást, arra hivatkozva, hogy az a fentebb említett áprilisi kormányrendeletbe ütközik, amely a tisztújításokra nézve megtiltotta a „nemzetiségi és felekezeti resignatiókat”, illetve fölhatalmazást sem kaptak arra nézve a választóktól, azok „törvényes jogait” említve. A római katolikus képviselők ugyan fenn kívánták tartani a rotációs-paritásos rendszert, mondván, hogy „az alternatíva már magában fennállván, azon változtatni nem lehet” – hozzátéve azt is: egyoldalúan. Utóbbiak sem melózték a központi kormányzat rendeleteire való utalást: a Helytartótanács 1861. augusztus 28-i intézvényére hivatkoztak.⁴³ Megfigyelhető, hogy a zombori római katolikus értelmezés szreződésként fogta fel az „alternatíva” rendszerét, amelyet csak a két fél közös elhatározása szüntethet meg. Ugyanakkor némileg szelektív módon, bár az eltelt időre minden bizonnyal figyelemmel, a királyi/helytartótanácsi rendeletekre való hivatkozás csak a szokást megerősítő (1861) és nem lerontó (1757) esetre történt részükről.

városai – Bács-Bodrog vármegye II. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1909. 247. p.) indult, a szavazás előbbi fölényes győzelmével zárult.

³⁸ Feltehetően az alakuló ülésre értették.

³⁹ Jegyzőkönyvi kivonat Zombor város képviselőinek 1867. április 16-án tartott közgyűléséből. MNL OL K 148 1867. III. 65 – 2154. Báró Mihailovics Miklós főispán jelentése alapján viszont a 20 fős értekezlet összehívására a képviselőtestület egyetértése nyomán került sor. Báró Mihailovics Miklós Bács-Bodrog megyei főispán mint Zombor város királyi biztosa jelentése a belügyminiszterhez. Zombor, 1867. máj. 23.

⁴⁰ A szakirodalomban néhol: Mihajlovics, vagy Mihajlovits.

⁴¹ DEÁK 2017, 281. p.; RUSZOLY 1999, 169. p.; BALLABÁS – PAP – PAP 2020, 115., 615. pp.

⁴² Jegyzőkönyvi kivonat Zombor város képviselőinek 1867. április 16-án tartott közgyűléséből.

⁴³ Báró Mihailovics Miklós Bács-Bodrog megyei főispán mint Zombor város királyi biztosa jelentése a belügyminiszterhez. Zombor, 1867. máj. 23.

Mindkét fél a szavazástól való elállással fejezte ki álláspontját, illetéktelennek tartva magukat a döntésre; az ortodox/szerb és a római katolikus fél is a *status quo*ban bízott, azonban ez a kortársak számára sem volt egyértelmű, melyik *status quo*ban: jelenthette az 1861. évi, az április törvényeket is „túlélő” szokás fenntartását és az 1867 áprilisi kormányrendeletnek megfelelő állapotot is.⁴⁴ Az álláspontok kikristályosodása szerint tehát az 1848: XXIII. törvénycikk *expressis verbis* nem tiltja a vallási különbségtételt, csupán nem szabályoz ilyen elkülönítést a hivatali alkalmasság mellett. Az 1867. áprilisi kormányrendelet (és bár az ortodox/szerb közösség nem hivatkozott rá, az 1757-es királyi rendelet is) azonban szembehelyezkedett a szokásjoggal s az azt megerősítő 1861. évi helytartótanácsi intézvényvel. A polgármester végül konszenzus híján az ortodox/szerb álláspontnak megfelelően döntött: az 1867. április 10-ei kormányrendeletet fogadta el alkalmazandónak a soron következő tisztújításra, ami a rotációs-paritátságos rendszer végét jelentette Zomborban.⁴⁵

A város római katolikus lakosait a döntés nem nyugtatta meg: a május 15-én folytatólag tartott közgyűlésen a római katolikusok bejelentették, hogy bojkottálják a tisztviselőválasztást s „több zombori választó” kérelmet intézett a belügyminiszterhez a rotációs-paritátságos rendszert elhagyó közgyűlési határozat ellen.⁴⁶ A kérvény megértésre talált a belügyminiszternél, aki „helytelennek és tapintatlannak” vélte a közgyűlés intézkedését, amely csak fokozta a „zavart és izgatottságot”, s kétségesse tette, hogy a tisztújítások „csendben és rendben” lezajlanak, így megbízta *Mihailovics Miklóst*, akkor már Bács-Bodrog vármegye főispánját,⁴⁷ királyi biztosként, hogy „a Zombor városában előfordult helytelenségek és rendtelenségek okát és okozóját kinyomozza”, fölhatalmazván arra is, hogy a tisztújítást szükség esetén elhalassza.⁴⁸ A miniszter egyúttal a királyi biztosnak való engedelmességre szólította föl a város közgyűlését.⁴⁹ A királyi biztos eme jogkörének alkalmazására végül nem volt szükség, a polgármester a kivárás taktikáját alkalmazva maga indítványozta a tisztújítás elhalasztását.⁵⁰

Az ügyről készült beszámolójában *Mihailovics* kifejtette, hogy az „előkelőbb, józanabb és higgadtabb gondolkodású” szerbek is a „békés egyetértés” érdekében az „*alternatíva*” mellett vannak. A főispán szintén a helyi erők megegyezésében reménykedett, így egy ortodox-római katolikus 6-6 fős választmányt nevezett ki az „*alternatíva*” megtartásának véleményezésére és a vizsgálat lefolytatásának segítésére. A főispán a rotációs-paritátságos

⁴⁴ Báró Mihailovics Miklós főispán jelentése alapján viszont a 20 fős értekezlet összehívására a képviselőtestület egyetértése nyomán került sor. báró Mihailovics Miklós Bács-Bodrog megyei főispán mint Zombor város királyi biztosa jelentése a belügyminiszterhez. Zombor, 1867. máj. 23. Megjegyzendő, hogy a főispán április 13-ra keltezi a rendeletet, míg a hivatkozott Rendeletek Tára három nappal korábban teszi azt.

⁴⁵ Jegyzőkönyvi kivonat Zombor város képviselőinek 1867. április 16-án tartott közgyűléséből. MNL OL K 148 1867. III. 65-2154.

⁴⁶ Holott a főispán úgy hivatkozik az általa közgyűlési határozatként említett közgyűlésre pár bekezdéssel feljebb, hogy a „*polgármester azt... 10. sz. alatt végzésileg kimondá*”.

⁴⁷ DEÁK 2017, 281. p.

⁴⁸ Báró Mihailovics Miklós Bács-Bodrog megyei főispán mint Zombor város királyi biztosa jelentése a belügyminiszterhez. Zombor, 1867. máj. 23.; A belügyminiszter 1970. rendelete báró Mihailovics Miklósnak királyi biztosként való kinevezésére. Buda, 1867. máj. 17. MNL OL K148 1867. III. 865-1970. Idézetek: Uo.

⁴⁹ A belügyminiszter sz. kir. Zombor város közönségének (fogalmazvány). Buda, 1867. máj. 17. MNL OL K148 1867. III. 865-1970.

⁵⁰ Báró Mihailovics Miklós Bács-Bodrog megyei főispán mint Zombor város királyi biztosa jelentése a belügyminiszterhez, Zombor, 1867. máj. 23.

rendszer előzményeinek „tüzetes” vizsgálata révén megállapította, hogy mind a belső, mind a külső tanács tagjaira a város „tettleg megtartotta” az 1750-es években kincstári s királyi rendeletekkel megsemmisített „alternatívát”. A főispán javaslatában egyetértett az ortodox/szerb állásponttal abban, hogy a törvény szellemével (gondolván itt minden bizonynyal a sokat idézett 1848: XXIII. tc.-re) és az 1867 áprilisi kormányrendelettel ellentétes lenne az „alternatíva” fenntartása, mert „*nincs törvény, mely kizárhatná az egyik- vagy másik hivatalképes egyént bizonyos hivatalokból csupán azért, mivel az egyik vagy másik valláshoz tartozik; – nincs törvény mely az ősök között kötött egységeknél és megállapodásoknak, melyeknek tárgyául a közhivataloknak bizonyos vallású egyének általi betöltése, – tehát tisztán személyi jogok, – szolgálnak, – a legkésőbb ivadékokra nézve is kötelező erőt tulajdonítana*”.⁵¹ A főispán tehát a szerződéses elvre, vagy szokásjogra való hivatkozást önmagában sem tartotta meggyőzőnek, így közvetetten olyan álláspontot foglalván el, amely nem ismeri el a szokásjog „önfenntartó” erejét annak folyamatos alkalmazása által. Az *usus* vagy *consuetudo* s a törvény viszonyát viszont már közvetlenül értelmezi, amelyhez érdemes Mihailovicsot szó szerint idézni: „*az alternatíva megtartása, habár százados szokáson, vagy ünnepélyes szerződéseken alapul is, – a törvényekben nem talál garantiát*”. Ráadásul – folytatja – a szokásjog megtartásának immáron azért is van formai akadályja, mert az 1848: XXIII. tc. által szabályzott kijelölő választmányt már nem kötelezheti a közgyűlés sem (ki nem mondva: még ha a közgyűlést köteleznél is a szokásjog), így annak „*határozatai csak oly morális erővel bírnak, hogy a kijelölő választmány azokat, mint közvéleményt figyelembe vegye*”. Az „alternatíva” mint szokásjog tehát már inkább csak politikai zsinórmérték, mint kötelező erejű norma a főispán értelmezése szerint, így az azzal (a rotációs-paritások rendszerrel) kapcsolatos határozatoknak s egyezkedéseknek „*az alkotmányos időben mi értelme sincs*”. A főispán ellenérvül hozza fel továbbá, hogy a szigorú felekezeti cenzus esetenként alacsonyabb szakképzettségű egyének hivatalba kerüléséhez vezetne.⁵²

Mihailovics azonban – miután jogi érveléssel utasította el a rotációs-paritások rendszert – politikai okokból mégis megtartandónak véli a „*közegyértés fenntartása céljából*” az „alternatívának az eddigi szokás szerinti megtartását”, mint „*igen kívánatos sőt szükséges*” eszközt. Az érvek közé sorolja a város alacsony aránnyal, de többséget alkotó ortodox lakosságát, akik mellett a római katolikusok „magyar nemzetiségűnek” vallják magukat szerbhorvát, német és magyar anyanyelvük mellett vagy ellenére.⁵³ E két tábor között a békés hétköznapi együttélés ellenére nagy az „*aggodalom és... féltékenység*” amikor a hivatalok betöltéséről van szó, mondván, hogy azáltal a másik fél „*megrövidített fog*”, aminek egyetlen ellenszere az „alternatíva”. A főispán ezt az „aggodalmat” ezen alkalommal a nyelvkérdésben látta, ugyanis míg a város belső hivatalos nyelve az 1862. évi helytartótanácsi nyelvrendeletnek megfelelően, sőt legalább 1848 óta a szerb, latin betűs írással, ezt „*néhányan, mint törvényellenes*” megszüntetni kívánják, holott a lakosság túlnyomó része azt érti és beszéli. Ezért szerb érdekek írja a szerbhorvát hivatalos nyelv biztosítását, ami csak úgy érhető el az ortodox párt szerint, ha a polgármester közülük kerül

⁵¹ Báró Mihailovics Miklós Bács-Bodrog megyei főispán mint Zombor város királyi biztosa jelentése a belügyminiszterhez, Zombor, 1867. máj. 23.

⁵² Uo.

⁵³ A főispán fogalmi zavart okozva „*bármily nemzetiséghez tartozó cath. vallásúakra*” érti a magyar „nemzetiségi” identitást.

ki – az „*alternativa*” alapján azonban most római katolikus polgármester következne. Az ortodox párt így elsősorban az eddig használt hivatalos nyelv biztosítását várta.⁵⁴

A hivatalos nyelvet érintő szabályozások bemutatása nem célja jelen dolgozatnak,⁵⁵ azonban az ezen a ponton összefüggött a városi önkormányzat szokásjogának fenntartásával. A királyi biztos felhívta a figyelmet ugyanis arra, hogy a reformkori nyelvtörvényekkel valóban nincs összhangban a szerb hivatalos nyelvként való elfogadása,⁵⁶ hiába határozott így az 1861. évi közgyűlés, és nyert „*hosszabb gyakorlat által életet*”, sőt a 20-as értekezlet is a nyelv megtartása mellett nyilatkozott, viszont célszerűtlen lenne nemzetiségpolitikai szempontból megfosztani őket az „abszolút kormányzat alatt” kapott „concessioktól”. A nyelv kérdésében ráadásul hamarosan átfogó törvényt fog alkotni az Országgyűlés.⁵⁷

A főispán végül egy ideiglenes megoldást terjesztett elő a belügyminiszternek, amelyben egy, csupán a városra kiterjedő hatályú rendeletet javasolt kiadni, amely a „panaszlók és panaszlottak” egyöntetű megnyugtató céljából a szerb nyelvet (a minisztériumnak küldött felterjesztések esetében magyar fordítás mellékelésével) a releváns törvényalkotásig megtartandónak rendelje, egyúttal a „helyi viszonyoknál fogva”, a béke és az egyetértés biztosítása céljából a „hosszú évek során” alkalmazott „*alternatívát*” szintén fenntartani rendelje a kijelölt választmány számára.

A belügyminiszter így az „*alternativa*” szabályai szerinti választások megtartására utasította a szintén szerb Vuits János tisztújítási elnököt,⁵⁸ míg a főispánt a tisztújítás kitézésére szólította föl, egyúttal értesítette, hogy a minisztériumnak nem lesz kifogása az ellen, ha a „többség tanácskozási nyelvén” terjesztik föl a város jegyzőkönyveit a magyar fordítás mellékelésével.⁵⁹

A törvényhatósági tisztviselők választásáról szóló vita 1867 májusában ugyan lezárult, ám *Aszt Nándor* személyében ismét királyi biztost küldött ki a belügyminiszter 1868-ban. A szerb uralkodó, *Obrenović III. Mihály* az év júniusában merénylet áldozata lett, melynek számai Magyarországra is elvezettek. Ennek kinyomozására küldte ki a miniszter *Asztot*, amelynek jogtörténeti jelentősége – a nyomozás mellett – abban lelhető fel, hogy a keménykezübb *Aszt* a város hatóságait mellőzte az eljárás során, amely miatt ismét panaszok érkeztek a belügyminiszterhez. A miniszter végül felszólította a kormánybiztost, hogy tevékenysége nem irányulhat a törvényhatóság függetlensége ellen s meg fogja szorítani rendelkezési jogát annak tisztviselői irányában.⁶⁰

⁵⁴ Báró Mihailovics Miklós Bács-Bodrog megyei főispán mint Zombor város királyi biztosa jelentése a belügyminiszterhez. Zombor, 1867. máj. 23.

⁵⁵ Azokról lásd: CSERNUS-LUKÁCS SZILVESZTER: *A nemzetiségi és nyelvi kérdés szabályozása Magyarországon és Erdélyben az októberi diplomától a nemzetiségi törvényig*. In: Nagy Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században*. (Jogtörténeti Értekezések, 46.). Gondolat. Budapest, 2020. 66–99. pp.

⁵⁶ Az 1840: VI. törvénycikk a magyar nyelvről s az 1844: II. törvénycikk a magyar nyelv és nemzetiségről valóban a törvényhatóságok külső hivatalos nyelvétől – így a felterjesztések nyelvétől a magyart állapította meg, ahogy az onnan kapott leiratok nyelvének is azt írta elő.

⁵⁷ Az 1865-1868. évi országgyűlés számos törvényjavaslat és több mint egy éves várakozás után 1868 decemberében hozta meg az egész korszakot meghatározó 1868: XLIV. törvénycikket a „nemzetiségi egyenjogúság tárgyában”.

⁵⁸ A belügyminiszter fogalmazványa Vuits János tisztújítási elnöknek. Buda, 1867. máj. MNL OL K148 1867 III. 65-2154.

⁵⁹ A belügyminiszter fogalmazványa báró Mihailovics Miklós főispánnak. Buda, 1867. máj. 18. MNL OL K148 1867 III. 65-2154.

⁶⁰ A belügyminiszter 1915. sz. Rendelete *Aszt Nándor* királyi biztossá való kinevezéséről Zombor városába. Buda, 1868. júl. 31. MNL OL K148 1868. III. 1505; MNL OL K148 1868. III. 1505. akta a merényletet követő magyarországi nyomozásról.

III. Újvidék

Nemcsak az úzrust megkérdőjelező jogvita, de a municipalista-centralista ellentét⁶¹ is háttérbe szorult Újvidék törvényhatóságban, ugyanis a szerb kulturális fővárosban még erőteljesebben jelentkeztek a nemzetiségi konfliktusok, a szokásjog és a törvényes választási szabályok vitája teljesen alárendelődött a nemzetiségi politikának. Az érdekütközés az ortodox és a római katolikus közösségek között ráadásul már az országos (és nem csak dél-magyarországi!) jelentőségű szerb nemzeti mozgalom része is volt egyben, mint lokális konfliktus.

Újvidék 1748. évi szabad királyi várossá válásától szintén rotációs-paritásos rendszerben osztotta föl hatóságát, Zomborhoz hasonlóan kialakított szokás és nem a privilégiumlevél alapján. A fentebb említett 1862. évi statisztika a Zombornál kisebb (alig több mint 15 ezer lelket számláló) városban 52,67%-nyi szerbet, 19,56% magyart, 15,97% németet és 5,94%-nyi bunyevácot talált, hasonló arányú zsidó lakossággal, akik a választójogosultak körében nem jöhettek számításba.⁶² A kalocsai érseki *schematismus* azonban (eltérő, ám nem földérett eszmei időponttal számolva) már „csak” 43,88%-nyi ortodox lakosságot, 34,24% római katolikust, 1% görög katolikust és 10,06%-nyi protestáns vallású egyént talált, ami (ortodox – nem ortodox bevett vallású felosztásban) már szerényebb ortodox/szerb többséget jelentett.⁶³

1. 1861

A város források tekintetében annyival adatgazdagabb, hogy az 1861-ben választók (nem szükségéppen a választásra jogosultak, ugyanis bizonyára többen nem szavaztak) létszámáról van tudomásunk, ám nemzetiségi vagy felekezeti megoszlás nélkül. E szerint a törvényhatósági tisztviselők 1861-es választásán 1115 szavazatot számláltak össze, míg a néhány nappal később megtartott országgyűlési választáson már csak 333 egyén voksolt, amely utóbbi – tekintve a viszonylagos átfedést a két választójog között – inkább érdektelenségre utalhat.⁶⁴ Utóbbi választás a szerb, felirati párti *Branovácsky István* győelmét hozta.⁶⁵

Zombortól eltérően azonban Újvidéken nem csak a tanácsot/tisztviselői kart, hanem a képviselőtestületet is fele-fele részben adta az ortodox és a katolikus párt.⁶⁶ Miután a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság korszaka (1849-1860) alatt kinevezett hivatalnokok az 1861. év elején lemondtak, a katolikusok továbbra is fenn kívánták tartani a paritásos választás rendszerét, ám az ortodox választói többség közfelkiáltással választotta meg a kijelölt bizottmány által nem is jelölt radikális szerb politikus *Svetozar Miletićet* (Светозар Милетић).⁶⁷ *Klacsány Zsigmond* újvidéki plébános szerint a katolikus párt ekkor még

⁶¹ A történeti és jogi értelemben kiterjedt évtizedes vitáról a kortárs szakirodalomból lásd: STIPTA ISTVÁN: *Eötvös József a célszerű központosításról és az önkormányzatok szükségességéről*. Jogtörténeti szemle 2014/2. 8-19. pp.

⁶² Lásd 21. lábjegyzet.

⁶³ DEÁK 2017, 276. p.

⁶⁴ Teodor Mandić királyi biztos jelentése Majláth kancellárnak. Újvidék, 1861. márc. 28. MNL OL D 191 M. Kir. Helyt. Tanács XI. Városi osztály, 29. kűtfő: Újvidék. A forrás rendelkezésre bocsátásáért köszönettel tartozok Deák Ágnesnek. RUSZOLY 1999, 167. p.

⁶⁵ BALLABÁS – PAP – PAP 2020, 113. p.

⁶⁶ ÉRDÚJHELYI 1894, 193. p.

⁶⁷ Svetozar Miletić (1826-1901) mozgalmár társai által a „szerb Kossuthnak”, vagy „szerb Mazzininek” is tartott újvidéki szerb politikus, a kormány nemzetiségpolitikájának heves ellenzője. Az 1848-as szerb mozgalmakban

sikeresen akadályozta meg a rotációs-paritásos rendszer illetén felrúgását. *Majláth György* kancellár báró *Rudics Józsefet*, Bács-Bodrog vármegye helytartóját küldte Újvidékre, hogy a békét és a rendet fenntartsa és vegye figyelembe a szerbek és a katolikusok érdekeit is;⁶⁸ a Helytartótanács pedig egy szerb tanácsosát, *Teodor Mandićot*⁶⁹ királyi biztossá nevezte ki a városba, hogy vezényelje le a helyhatósági választásokat. *Mandić* elért egy előzetes megegyezést s a (március 20-21-én lezajló) választáson felvetette a tisztségviselők vegyes rendszerű jelölését, azaz a paritást, azonban az a többségben lévő szerb választók akaratával ekkorra már szembeállta magát, indítványát a két legfontosabb hivatal, a polgármester és a bíró megválasztását illetően nem fogadták el, így *Miletić* újválasztását sem tudta megakadályozni. A királyi biztos igyekezett mandátumának megfelelően lavírozni, így a kölcsönösségre hivatkozva a tanácsnoki⁷⁰ helyeket illetően eggyel több nem szerb egyén megválasztását tudta keresztülvinni, ahogy egy külön magyar aljegyzői hivatalt is létrehozta.⁷¹

2. Az úzus veresége: 1867

A provizóriumot követően, – *Branovacsky* 1865. évi egyhangú „újrázása” után –⁷² az 1867-es tisztválasztásokat meg sem várva, a „magyar érzelmű”, katolikus párt petícióban kérte a belügyminisztert a régi szokás biztosítására, legalább a városi tanácsot illetően. Azt is elpanaszolták, hogy *Miletić* 1861-ben önhatalmúlag vezette be a szerb nyelvet a városi tanács nyelvhasználatába, ami ráadásul törvényellenes is volt.⁷³ A belügyminiszter utasította a választási bizottság elnökét, érvényesítse a „*testvéri nemzetiségi egyetértést*” olyan közmegegyezéssel, amely a „*törvény szellemével megegyeztethető*”; azon kívül az 1848-as törvényeket tartsa szem előtt. Eszközül a belügyminiszter a kijelölő bizottmányra gyakorolt befolyást javasolta.⁷⁴ A főlényben lévő ortodox/szerb választóknak azonban „sikerült” mellőzniük a rotációs-paritásos szokásjogot, a polgármesteri tisztségbe is ismét *Miletić* került. Újvidéken tehát az erős szerb városi elitnek sikerült elvetnie a szokásjogot.

---

részt vett, majd 1861. évi rövid polgármestersége, majd karlócai kongresszusi képvisellete után megalapította a Zastavát, a magyarországi szerbek első számú, radikális lapját. 1865-től a Tisza-korszakig folyamatosan képviselő. Nagy hatású, rendkívül összeszedett beszédet tartott a nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvényjavaslat 1868. novemberi vitájakor. 1870-ben, majd az orosz-török háború idején különböző büntetőeljárások nyomán letöltendő szabadságvesztés-büntetésre ítélték.

⁶⁸ Klacsány Zsigmond telegramja Mailáth kancellárnak. 1861. febr. 24. MNL OL D 191 Magyar Királyi Helytartótanács XI. városi osztály 29. kűtfő: Újvidék.; Mailáth kancellár levéltervezete Rudics Józsefnek, Buda, 1861. febr. 26. Uo. A források rendelkezésre bocsátásáért köszönettel tartozok Deák Ágnesnek.

⁶⁹ Szerb író, miniszteri tanácsos, Eötvösnek, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek a pártfogoltja. az 1861. évi karlócai nemzeti gyűlés jegyzője. In: KEMÉNY G. GÁBOR: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon. I. k. (1867-1892)*. Tankönyvkiadó. Budapest, 1952. 39. p.

⁷⁰ A szabad királyi városi tanács külön hivatal nélküli tagjai.

⁷¹ DEÁK 2017, 276-277. pp., Mandić királyi helytartónak a Helytartótanácsához és Mailáth Györgyhöz írt jelentése. Újvidék, 1861. márc. 28. Uo.; Szabad Királyi Újvidék városában Mártius 20án 1861. Elkezdődött tisztújítás jegyző Könyve. Uo. A források rendelkezésre bocsátásáért köszönettel tartozok Deák Ágnesnek.

⁷² RUSZOLY 1999, 167-168. pp.

⁷³ Több újvidéki magyar hazafi levele a belügyminiszternek. Újvidék, 1867. márc. 25. MNL OL K 148 1867. III. 651., ill. III. 65-2067.

⁷⁴ A belügyminiszter Kondorossy György választási elnöknek. Buda, 1867. március 25. (fogalmazvány). MNL OL K 148 1867. III. 65-2067.

A belügyminiszter csak azt sérelmezte, hogy a közgyűlés csak szerb nyelven terjesztette föl jegyzőkönyvét, amiből látszik, hogy a konfliktus immár nyelvi-nemzetiségpolitikai természetű volt.⁷⁵

Újvidéken az 1868. évben került sor királyi biztos kiküldésére a fentebb említett *Aszt Nándor* személyében, elsősorban azzal a feladattal, hogy nyomozzon az említett szerbiai regicidium tárgyában. A belügyminiszter a táblaelnök *Asztot* tisztviselő, sőt az egész közgyűlés felfüggesztésére s a város kormányzására is felhatalmazta, amely jogkörével élt is, többek között *Miletić* polgármester ellenében. Újvidék közgyűlésének felháborodott panasza sem maradt el: törvénytelenséggel vádolták *Asztot* – és indirekte a minisztert is – a nemo plus iurisra hivatkozva, mondván, hogy a „felruházottnak” nem lehet a „felruházónál” is több joga s bizalmat szavaztak *Miletić*nek. A királyi biztos tevékenysége egybeesett a *Miletić* elleni nyomozással a szerbiai gyilkosság ügyében, még mentelmi joga felfüggesztésének indítványozása⁷⁶ is szóba került a Belügyminisztériumban. *Aszt* kilátásba helyezte a nem engedelmeskedő tanácsstagoknak, hogy megfosztja hivataluktól s bíróság elé állítja őket, így a közgyűlés végül engedett a nyomásnak: elfogadták a királyi biztos emberét polgármesterül, a *Miletić* iránti bizalmi szavazásról kinyilvánították, hogy az csak képviselőiségére vonatkozott, *Aszt* pedig nem oszlatta föl a tanácsot, sem a közgyűlést. A belügyminiszter és a királyi biztos tevékenysége végül interpelláció tárgyát is képezte a Képviselőházban, ám a honatyák elfogadták a miniszter védekezését.⁷⁷

IV. Versec és a „nemzetiségi féltékenység”

Az általam vizsgált szabad királyi városok közül Versec az egyetlen, amelyben a római katolikus, „nemszerb” lakosság bírt a helyi közösség által is tudott, érzékelhető többséggel. A vallási-nemzetiségi/nyelvi alapú hatalommegosztást eleve megkönnyítette, hogy a mezőváros 1797-ben egy német (Német-Versecz) és egy szerb (Rác-Versecz) község egyesüléséből jött létre, majd 1817-ben szabad királyi városi autonómiáját is megerősítette az uralkodó.⁷⁸ A földrajzilag Temes vármegyében fekvő városra sajnos nem terjedt ki az 1862-es helytartótanácsi részleges népszámlálás, így a város hozzávetőleges vallási-nemzetiségi összetételéről a korszakban egyrésztől *Fényes Elek*nek 1850-es országleírására és az 1857-es birodalmi népszámláláson alapuló „korrigált becslésére” vagyunk kénytelenek hagyatkozni. Előbbi szerint Versec 13 386 lakosának 57,63%-a az ortodox, míg 40,35%-a a római katolikus egyházhoz tartozott,⁷⁹ addig az utóbb sok statisztikusai kritikával illetett 1857-es adatsor (korrekciója) szerint a „német többségű” város 18 249 lakosának 45,81%-a német, 33,63%-a román (!), 16,46%-a szerb, míg 2,87%-a magyar nemzetiségű volt ele-

⁷⁵ Stojanovich Pál ideiglenes polgármester felterjesztése a belügyminiszternek. Újvidék, 1867. ápr. 16. MNL OL K 148 1867. III. 865-1395.

⁷⁶ Ugyanis a korban nem szokatlan módon polgármesterségével párhuzamosan országgyűlési képviselő volt, bár nem Újvidékről.

⁷⁷ MNL OL K 148 1867. III. 1505 – Újvidéki ügyek gyűjtőakta.

⁷⁸ A verseci szerbek („a versetzi községnek 1861. Évben alkotmányos úton választott képviselői”) kérvénye a belügyminiszterhez, 1867. máj. 13. MNL OL K148 Bm elnöki iratok, III. 65-1934. Versec történetéről lásd: MILLEKER 1886a.

⁷⁹ FÉNYES ELEK: *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá betürendben körül-ményesen leiratik*. III. Kozma Vazul. Pest, 1851. 294. p.

nyésző számú görög népesség mellett.⁸⁰ Ezek enyhe ortodox számbeli fölényt mutatnak ki,⁸¹ ráadásul a románság, mint legerősebb verseci kisebbség jelenléte a lentebb elemzett levéltári források tanulsága szerint nem volt a kortársak tudatában, ahogy más statisztikai adatokkal sem állja ki az összevetés próbáját. Szó lehet a jól ismert, a magyar elemet kisebbsíteni akaró szándékról az 1850-es és 1857-es birodalmi népszámlálások végrehajtásánál, azonban ilyen mértékű román kisebbségről a későbbi statisztikák sem tudnak. A M. Kir. Helytartótanács által szintén 1862-ben elrendelt, már országos kiterjedésű adatokra támaszkodó helységnévtár⁸² viszont csak német és szerb nyelvet ír a városban divatozó nyelvek („Ortsübliche Sprachen”) alatt.⁸³ A felekezeti hovatartozást mérő, már a felelős magyar kormány közegei által mért (1869-es) adatok szerint ugyanakkor római katolikus abszolút többséggel rendelkezett Versec (55%), míg az ortodox népesség aránya csaknem kizárólagosan alkotta a város másik „felét”.⁸⁴

Az önkormányzat politikájában a szokásjog és a törvényesség kettősségének szempontjából azért foglal el különleges helyet Versec a három dél-magyarországi város közül, mert a kormányzat kétszer is *juste milieu* megoldást talált, amikor a rotációs-paritásos rendszer kihívás alá került az 1860-as években. A település ugyanis már megalakulásakor döntött a tanácsi (szenátusi) helyek megosztásáról (így a polgármesteri tisztség váltakozásáról is), sőt a szerb városi képviselők első 1867. évi kérelmükben arról írnak, hogy a képviselőtestületi helyeket is „elfelezte” a két közösség a városban,⁸⁵ annak modern kori történetét is végigkísérte így a rotációs-paritásos rendszer.⁸⁶

A verseci úzus történetének feltárásához a szerb közösségnek az 1867. évi önkormányzati választások előtti első kérelmét érdemes forrásul használnunk. Ez a szokásjogi normát „szerződésnek”, „viszonos” és „kölcönös megállapodásnak”, „kétoldalú szerződésnek”

⁸⁰ Fényes 1867, 32., 46. pp. Fényes adatainak ellenőrizhetőségét csökkenti, hogy az utókornak eddig nem állnak rendelkezésére (vagy felfedezésre várnak) a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság településekre lebontott népszámlálási adatai.

⁸¹ Amennyiben a román népességet az ortodox egyházhoz tartozónak vesszük, kiindulva a későbbi népszámlálások adataiból.

⁸² Amely az összlakosság mellett a települések megyei, ill. járási, püspöki megyei (római katolikus, görög katolikus és ortodox esetben) vagy egyházi kerületi (református vagy evangélikus esetben), adóhivatali és hadfogadó kerületi beosztáshoz tartozását, illetve legközelebbi postaállomásának helyét tüntette föl a településen divatozó nyelvek mellett. Arról nincs adatunk, hogy a néhány vármegye által 1862 nyarán felküldött, nemzetiségek lélekszámára és a községjegyzők nyelvtudására is vonatkozó adatsorok is ennek a helytartótanácsi felhívásnak lennének az eredményei, mindenesetre az országosan beérkező adatsorokból került kiadásra Magyarország 1863-as helységnévtára. B.-R.-A.-P.: *Magyarország helynévtára. A különféle kormányzati ágak szerinti beosztás kimutatásával, mint az 1863. év elején fennállott.* Emich Gusztáv. Pest, 1863. A szakirodalomban elterjedt rövidítés a négy, a felmérések kiadását kieszközölő tisztviselő neveit takarja (Balajthy Imre, Reviczky Sándor, Aranyossy Sándor, Peöcz Elek). DÁNYI DEZSŐ: *Az 1850. és 1857. évi évi népszámlálás.* KSH Népszámlálás Módszertani Osztály. Budapest, 1993. 19. p. A források említéskor megjegyzendő, hogy az 1862-es, vármegyék (főispáni helytartók) által beszolgáltatott adatokon alapulnak.

⁸³ B.-R.-A.-P. 1863, 844. p.

⁸⁴ A Magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állapot kimutatásával együtt 1871. C.1. 60. p.

⁸⁵ A verseci szerbek („a versetzi községnek 1861. évben alkotmányos úton választott képviselői”) kérvénye a belügyminiszterhez, 1867. máj. 13. MNL OL K148 Bm elnöki iratok, III. 65-1934.

⁸⁶ A kérelem szerint így római katolikus polgármester, ortodox főbíró mellett vitte a város ügyeit 1810-1817, 1824-1827, 1846-1848 között, míg 1806-1810, 1817-1824, majd 1827-1846 között az fordítva történt. A verseci szerbek („a versetzi községnek 1861. évben alkotmányos úton választott képviselői”) kérvénye a belügyminiszterhez. 1867. máj. 13.

írja le, amely a város 1797-es egyesülésével egyidős s amely a polgármester egyszer „szerb”, egyszer „német” voltáról, illetve a tisztkar és a képviselőtestület tagjainak egyenlő arányú felosztásáról szól. A kérelmező városatyák szerint ezt Versec privilégiumlevele is megerősítette, sőt ez a megállapodás a város létrejöttének (a két község egyesülésének) „megváltozhatlan föltétele” volt s a város a fejlődését – így szabad királyi városi rangját is – ennek köszönheti. A szokás két közösség általi fenntartását az 1861. évi választások során és a M. kir. Helytartótanács röviddel utána történő megerősítését pedig „*törvény erőre emelkedett évszázados szokásnak*” értelmezték. A kormányzati megerősítés és a „*világos két oldalú szerződés*” pedig az 1867-es városi politikusokat és utódaikat is „*örök időre egyaránt köti*” – az 1867-es első szerb petíció szerint.⁸⁷

A tisztújításoknál még 1848-ban is betartották a felváltakozást, ám a kérelem csak a polgármester és a főbíró személyét sorolja föl, amelyből a város rendszertelen tisztviselői ciklusain (1806-tól kétszer 7 évig, egyszer 3 évig, egyszer 19 évig, s 1848 előtt utoljára még 2 évig tartottak a polgármesteri ciklusok)⁸⁸ túl megállapíthatjuk azt is, hogy az eltelt időt figyelembe véve Versec szabad királyi várossá válásától a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság időszakáig 30 évig a szerb, míg 10 évig a német közösség adta a város polgármesterét.⁸⁹ Feltehetően ezért is történhetett, hogy 1846 után 1848-ban is ugyanazon német személy került a polgármesteri székbe. Az 1848-1849-es harcok Versecet sem kímélték, ami a város tisztkarában is változásokat eredményezett. Előbb – az egyébként köztudottan szerb származású – *Vukovics Sebő* (Sava Vuković / Сава Вуковић) kormánybiztos (a Szemere-kormány későbbi igazságügyminisztere) változtatott kinevezésekkel a városi tanács összetételén, majd a szerb-osztrák csapatok megszállása után a Szerb Vajdaság kormányközegei (*odbor*) tették azt, hogy a rövid szerb uralomnak végül *Bem József* bevonulása vessen véget. A legfontosabb pozíciókon túl azonban mindegyik alkalommal figyelmet fordítottak rá, hogy mindkét nemzetiség képviselve legyen a tisztkarban.⁹⁰ A szabadságharc leverése után kinevezett tanács továbbra is tekintettel volt a német elem jelentőségére a városban, ami a szerb polgármester (*Demeter György*) személyén túl *Paszt Károly* német bíró kinevezésében is megmutatkozott.⁹¹ Ugyanakkor a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság korának német hivatalos nyelve és az erőteljes osztrák jelenlét a Vajdaság adminisztrációjában nem fordította egyértelműen a szerb közösség javára a mérleget: 1851-től például ismét német polgármester vezette a várost.⁹²

⁸⁷ A verseci szerbek („a versetzi községnek 1861. évben alkotmányos úton választott képviselői”) kérvénye a belügyminiszterhez. 1867. máj. 13. Ezen a ponton hivatkoztak a kérelmezők a rotációs-paritásos rendszer kiterjedt voltára is, azok alanyául „nemzeteket” említve, amely „Temesvárot, Aradon, Szegeden, Új-Vidéken 's a' . t” áll fenn. Uo. A nemzetiségi-felekezeti tekintetben viszonylag homogén Szegeddel kapcsolatban meg is jegyezte a tisztválasztási bizottság elnöke, Grausam Ferenc, hogy ott nincs olyan arányú szerb lakosság, amely ezt indokolná, a(z általa) fele részben német-magyar(nak), fele részben román(nak tekintett) Temesvárott pedig már másodjára is előbbi közösségből került ki a polgármester. Grausam Ferenc tisztújítási elnök jelentése a belügyminiszternek. Versec, 1867. máj. 19. MNL OL K148 Bm elnöki iratok, III. 865-2047.

⁸⁸ A kérelem szerint így római katolikus polgármester, ortodox főbíró mellett vitte a város ügyeit 1810-1817, 1824-1827, 1846-1848 között, míg 1806-1810, 1817-1824, majd 1827-1846 között az fordítva történt. A verseci szerbek („a versetzi községnek 1861. Évben alkotmányos úton választott képviselői”) kérvénye a belügyminiszterhez, 1867. máj. 13.

⁸⁹ Köszönhetően Nedelkovits polgármester feltűnően hosszú, 1827-1846-ig tartó hivatali időszakának (a kérelem csak a polgármesterek és a főbírók családnevét használja).

⁹⁰ MILLEKER 1886b, 43-56. pp.

⁹¹ Uo. 71. p.

⁹² Uo.

A legkézenfekvőbb különbség az 1846-os és az 1848-as választások között a szokásjog megtartása szempontjából az a „probléma” volt, amely már Zombor és Újvidék esetén is felmerült: a polgármesteri hivatal népképviselési alapra helyezése. Ez alapján gondolhatnánk, hogy 1848-ban egyszerűen a többség szavazata alapján nyert a német jelölt, azonban az 1867-es első szerb kérelem szerint ekkor egyszerre szerb főbíró is választottak a tisztí felváltakozásnak megfelelően. A szerb kérelmezők sem tértek arra ki, hogy a német polgármester 1848-as „újrázása” a rotáció végét jelentette volna, ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy a petíció megfogalmazóinak az állt érdekében, hogy a szokásjog fennállt bizonyítsák, illetve annak átmentésének fontosságát hangsúlyozzák az önkormányzatok „tisztá népképviselési korszakába”.⁹³

Sőt, Versecben még a neoabszoluztizmus és a provizórium időszakára is megállapították a „szerződvény” fennálltát a kérelmezők.⁹⁴ A belügyminisztériumi levéltárban lévő adatokból viszont egy későbbi magyar-német ellenkérelem révén kimutatható az 1857-től hivatalban lévő polgármesterek száma, amely alapján két egymást követő alkalommal szerb polgármester vezette a várost, „várva” az önkormányzatiság újbóli visszaálltát.⁹⁵

1. 1861

1861-ben a „város” – a Helytartótanács által kiküldött királyi biztos, *Stojácskovits Sándor* felügyelete alatt, aki az önkormányzat megszervezését és a tisztújítás lebonyolítását kapta feladatául⁹⁶ – a „szerződvény feltételeihez szorosan ragaszkodott”, holott a kérelem fogalmazói ezt a szerződést 1861-et illetően már csak a tanács tagjaira, így a tisztviselőkre értik, a képviselőtestületre nem. Még ha a paritásos rendszer „elhalását” a városi képviselőtestületben nem is sérelmezte a szokásjogot fenntartani kívánó fél, hangsúlyozottan kiemelte, hogy 1861-ben a két közösség a „jövőre nézve s örök időkre” kikötötte, hogy a legközelebbi alkotmányos választások során fenntartsák a tisztí felváltakozást.⁹⁷ Az 1861. évi megállapodásnak volt egy olyan része is, amely a szokásjog alapfeltételül szolgáló kényes egyensúly, a lakosság vallási-nemzetiségi arányának eltolódására esetére is biztosította a tisztviselői kar felezését. A szerb petíció szerint ugyanis ekkor megállapodtak abban is, hogy a tisztí felváltakozást „tekintet nélkül a jövő szám arányra” is fenntartani rendelték. Arra nem utal a kérelem, hogy ez az összalakosság, a választópolgárok, vagy az immár nem „felezett” képviselőtestület számarányára értik.⁹⁸ Azonban köszönhetően annak, hogy a város összalakosságának ilyen megoszlásáról rendelkezünk adatokkal és az 1867-es polgármesterválasztáson is megmutatkozott a két közösség választópolgárainak ereje, a szerb, mint városi kisebbség félelmét érhetjük tetten ebben.

⁹³ A verseci szerbek („a versetzi községnek 1861. évben alkotmányos úton választott képviselői”) kérvénye a belügyminiszterhez. 1867. máj. 13.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Verseci német és magyar választópolgárok a belügyminiszterhez. Versec, 1867. máj. 19. MNL OL K148 Bm elnöki iratok, III. 865-1934.

⁹⁶ MILLEKER 1886b, 132. p.

⁹⁷ A kérelem nem tér ki rá, hogy a két közösség pontosan milyen képviseletére gondolt a szerződés megújításakor, azt a kérelem feltehetően a királyi biztos elnöklete alatt tartott városi „kis” – vagy „nagygyűlésre”, esetleg a tisztújító szék ülésére érthette.

⁹⁸ A verseci szerbek („a versetzi községnek 1861. évben alkotmányos úton választott képviselői”) kérvénye a belügyminiszterhez, 1867. máj. 13.

A két közösség megegyezésén alapuló választási szerveződés már az 1861. évi országgyűlési választások során is előtérbe került – holott a törvényhozásba küldendő képviselők választására sem a zombori, sem az újvidéki szokásjog nem tért ki –, amikor a német-magyar „párt” jelöltje (gr. Bethlen József) mellé az ortodox/szerb választók kihívót sem jelöltek a választásra, sőt bojkottálták azt. Az 1949 összeírt választó közül (a lakosság közel tizede) csak 1039-en szavaztak, mind a magyar jelöltre.⁹⁹

A követválasztás után került sor a városi tanács (*senatus*) tagjainak, köztük a polgármesternek a megválasztására, amelyben 1861-ben még konszenzus mutatkozott a két közösség között, így a tisztviselői kart „felezték” s római katolikus (német) polgármester került Versec élére, *Paszt Károly* személyében.¹⁰⁰ A 102 fős külső tanács (képviselőtestület) tagjainak megválasztására ezt követően került sor.¹⁰¹ Ám a Helytartótanácshoz így is érkezett választási visszaélésekről panasz, mégpedig szerb részről, amit a római katolikusok „ellenpetíciója” követett. A Helytartótanács végül az úzusra hivatkozva hagyta jóvá a polgármester megválasztását,¹⁰² Versecet illetően tehát egyértelműbb politikát folytatott a központi kormányzatszerv, mint Zombor esetében. A provizórium ideje alatt a polgármester személye (és nem felekezete, vagy nemzetisége) ellen a szerb lakosság petíciót küldött a Helytartótanácshoz, amely királyi biztos intézkedésére bízta a városban a béke biztosítását, így *Sztansits György* személyében egy semlegesnek tartott nem helybéli horvát egyént állított a város élére.¹⁰³ Az ismét önkormányzatiságukat veszítő törvényhatóságok időszakában a Helytartótanács tehát továbbra is tekintettel volt a szokásjogra, hiszen a horvát polgármester egyik félhez sem tartozása (bár vallása alapján a római katolikusok közé sorolható, ennek ellensúlyozására anyanyelve alapján viszont a szerbekhez tartozott) is erre tekintettel történt.

Az 1861-ben még előzetes helytartótanácsi utasítás nélkül végbement tiszti felváltakozást Versecen a hat évvel későbbi német-magyar kérelemfogalmazók szerint nem közvetlenül a szokásjogra tekintettel döntötték el, hanem „a béke fenntartásához szükségesnek vélt” eszközként alkalmazták, tehát 1861-ben külön állapotodott meg erről a város.¹⁰⁴

2. Az úzus részleges fenntartása 1867-ben

Az 1865-ös országgyűlési választások esetében még mindig a hatalommegosztást vélhetjük felfedezni, hiszen a városi tanács a központi választmányt 8-8 szerb ill. német taggal választotta meg, az egyébként szerb *Pescha Svetozar* főbíró elnökletével.¹⁰⁵ A választók összeírása során nemzetiségi előítéletektől nem mentes, jogtörténeti értelemben különösen értékes konfrontáció zajlott, azonban annak feltárása nem tisztünk jelen dolgozatban.¹⁰⁶

⁹⁹ RUSZOLY 1999, 410. p.

¹⁰⁰ Verseci német és magyar választópolgárok a belügyminiszterhez, Versec, 1867. máj. 19.; MILLEKER 1886b., 132. p.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² DEÁK 2017, 284. p.

¹⁰³ Verseci német és magyar választópolgárok a belügyminiszterhez, Versec, 1867. máj. 19.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Elvileg így 9-8 arányban az ortodox/szerb elem javára tolódott el az egyensúly, azonban a(z) éppen szerb) főbíró valószínűsíthetően hivatalára tekintettel, egyben a törvényességi felügyeletére alkalmas személyként vehetett ebben részt.

¹⁰⁶ A választójoggal kapcsolatos vitákról lásd RUSZOLY 1999, 410-411. pp., ill. DEÁK 2017.

A választásokon végül szoros versenyben, 29 nem szavazó mellett 1027-996 arányban győzte le a szerb nemzeti programmal induló *Milan Manojlović* az 1861-ben már a várost a Határozati Párt színeiben (a korabeli pártfegyelem értelmében persze) képviselő gr. Bethlen Istvánt.¹⁰⁷

A történetek után várható volt, hogy az 1867. május 18-ra kiírt tisztválasztások nem lesznek zavartalanul lebonyolíthatók. Az április 16-ai városi közgyűlésen a választókat összeíró bizottmányba még 10-10 német és szerb tagot választottak, amelyből olybá tűnik, hogy a tiszti felváltkozást még fenntartani szándékozták a városatyák.¹⁰⁸ A szerb kérelmezők, azaz a verseci tanács szerb tagjainak első (május 13-i) kérelme a rotáció s a paritás megtartása mellett a zombori római katolikus kérvény érvrendszerével volt hasonló: az úzus évszázados szokáson alapul, 1861-ben helytartótanácsi megerősítést is nyert,¹⁰⁹ egy ilyen szerződést egyoldalúan nem lehet megszüntetni, az az utódokat is kötelezi, a jogi érveken túl pedig biztosította a fejlődést és a békét. A petíció írói azt kérték a belügyminisztertől, hogy tartassa be a szokást *Grausam Ferenc*¹¹⁰ választási elnökkel, így az 1861-ben szerb által betöltött tisztséget német vegye át, míg a németek által betöltöttet szerb városatya. Emellett az időszükére tekintettel arra is kérték báró *Wenckheim Béla* belügyminisztert, hogy amennyiben nem hozná meg a döntést a választásig hátra lévő 5 napon belül, úgy halasztassa azt el.¹¹¹

A Belügyminisztérium a kérésben előadottakat úgy értelmezte, hogy a szokásjog már csak a tiszti felváltkozásra vonatkozott, a képviselőtestület megosztására nem, látszólag az már az úzus vitájakor a múlté lett. A belügyminiszter „felhívta” *Grausam Ferenc* választási bizottmányi (olykor: „kijelölő bizottsági”) elnököt, hogy halassa el a tisztújítást, amennyiben nem a régi szokásnak megfelelően tartanák.¹¹² *Grausam* jelentésében olyan fokú „nemzetiségi féltékenységre” panaszkodott, hogy az egyetértést az ügyek eldöntésénél „összhangzásba hozni nem lehet”, ahogy a szokásog fenntartása kérdésében sem tudott megegyezést kieszközölni. Ugyanakkor a jelentés szerint a német közösség is elismerte, hogy Versecen a város megalakulása óta a tisztikart, a képviselőtestületet és az eseti bizottmányokat is egyenlő arányban választották, illetve nevezték ki, „a nemzetiség kölcsönös tisztelete, és a jó egyetértés fenntartása tekintetéből”. *Grausam* aképpen mérte föl a németek akarát, hogy a tisztválasztásoknál csak a „becsületesség és a képesség egyenlősége” esetén legyenek tekintettel a régi szokásjogra.¹¹³ Jelentésében *Grausam* kitért

¹⁰⁷ Az 1865-ös verseci választás során egyébként azzal is sértették az eljárást, hogy éjszakára megszakították a hosszúra nyúló választásokat. A Képviselőház némi vita után nemzetiségi tapintatból nem érvénytelenítette a mandátumot s nem rendelt el új szavazást. RUSZOLY 1999, 411. p.

¹⁰⁸ A belügyminiszter *Grausam Ferenc* választási bizottmányi elnöknek (fogalmazvány). 1867. máj. 16. MNL OL K148 Bm elnöki iratok, III.865-1934.

¹⁰⁹ Holott a kérelmezők egy ízben úgy fogalmaztak, hogy „861 évben ujtott s alkotmányos magos Kormány által is szentesített”, azonban amennyiben „alkotmányos” kormány alatt nem a Helytartótanácsot értik, az Andrássy-kormány 1867 májusára nem, hogy nem járult hozzá a tisztválasztások vallási-nemzetiségi alapú lebonyolításához, de még rendeletében kifejezetten ellenezte is azt. Lásd II.2. fejezet.

¹¹⁰ *Grausam Ferenc* (1823-1867) 1848-1849-es honvédtiszt, részt vett a szerbek elleni harcokban Versecen. BONA GÁBOR: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara*. Arcanum internetes oldala. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/>

¹¹¹ A verseci szerbek kérelme a belügyminiszterhez. 1867. máj. 13.

¹¹² A belügyminiszter távirata Versec város tisztújítási elnökének. Buda, 1867. máj. 16. MNL OL K148 Bm elnöki iratok III. 865-1934. A belügyminiszter 1934. sz. rendelete (fogalmazvány). Buda, 1867. máj. 16. MNL OL K148 Bm elnöki iratok III. 865-1934.

¹¹³ *Grausam Ferenc* tisztújítási elnök jelentése a belügyminiszternek. Versec, 1867. máj. 19.

arra is, hogy a német közösség tagjai¹¹⁴ tagadták azt, hogy bármilyen egyezség 1861-ben létrejött volna, amely egyébként is „a jogegyenlőség eszméjével meg nem egyeztethető” és a hivatalviselésre való képesség háttérbe szorulását eredményezi. A bizottmányi elnök kétértelmű megfogalmazásában a nem létező egyezség „alkotóit” említette, ami akár a következő évrre hivatkozó „elszólásnak” is tekinthető.¹¹⁵ A harmadik ellenérvként interpretálta ugyanis *Grausam* a németek azon véleményét, hogy egy ilyen megállapodás alkotóinak felhatalmazást kellene kapniuk a város közönségétől (választóitól); utalhat tehát az 1867-es német álláspont arra, hogy csak képviselőik, vagy tisztviselőik egyeztek meg 1861-ben.

A bizottmányi elnök végül arra a megállapításra jutott, hogy a szokás, „kevés kivétellel” mindezt ideig fennállt a városban. Azonban mind a közszolgálat érdekét, mind mások jogának sérelmét jelentené a szerb kérelemben foglaltak teljesítése, azaz csak szerb egyének polgármesterül jelölése. Ennek okául *Grausam* már utal az április 10-ei kormányrendeletre, amely megtiltotta a tisztválasztások során nemzetiségre való tekintet alkalmazását, illetve nézete szerint „jelenlegi időben inkább politikai jellemre, képességre, becsületességre és bizodalomra, mintsem nemzetiségre tekinteni kell” – amit érthetünk az úzus korszerűtlenségének óvatos megfogalmazásaként is. Így, mivel „a nemzetiségi ingerültség napról-napra növekszik”, azt javasolta, hogy a polgármester személyéről szabad választás döntsön, de a győztes nemzetisége alapján alkalmaztassék a paritás a tisztviselői helyek maradékánál, így ha német egyént választ a város polgármesterül, a főbíró legyen szerb és így tovább, amennyiben szerb lesz a polgármester, a főbírói állomásra csak németet jelöljön a bizottmány és így tovább a többi tisztviselői helynél.¹¹⁶ A királyi biztos tehát a rotációs-paritásos rendszer fenntartását javasolta a belügyminiszternek, a „szabad versenynek” (és nem említette bár, de a törvényességnek is) csak annyiban hagyott helyet, amennyiben az arról dönt, hogy melyik az éppen soron következő közösség a rotációs rendszerben.¹¹⁷

A német közösség *Grausam* tisztújítási elnök jelentésével egy napon fogalmazta meg kérését, amely a legtöbb személyt érintő dokumentuma Versec 1867. évi választási harcainak. Az elhalasztott választás másnapján 397 aláíró „*Versec városa német és magyar választó polgárai és többsége nevében*” ellenpetíciót fogalmazott, melyben kérték, hogy ne „erőltessenek rájuk” szerb polgármestert. Tagadták, hogy a polgármester (és nem a tisztviselői kar egésze) választására nézve bármikor is lett volna ilyen szokásjog Versecben. A magyar-német petíció tőlük „nyert jogról” beszél a polgármesterválasztással kapcsolatban. A tanács felosztása ellen azzal is érveltek, hogy törvénytelenégtől szenvedtek a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság ideje alatt, valamint a rotációt egyébként is újraválasztások törték meg számos esetben, ráadásul egy rotációs-paritásos rendszer hátrányos a szakértelemre nézve is. A zombori római katolikusok kérvényében és a Zomborba küldött királyi biztos javaslatában elhangzó, ezen szokásjogot bíráló érvrendszer felismerhető a verseci kérvényben is. Ugyanakkor a fő, nem jogi természetű érvet az ellenkérelem végén érhetjük tetten: miért is akarnának e jogokról lemondani, ha egyszer többségben vannak a lakosok, a földbirtokosok, a választók és az adófizetők között is. Figyelemreméltó a megállapodás íratlan voltát közvetetten el nem ismerő álláspontjuk is, ugyanis a szokásjogot pártoló

¹¹⁴ A dokumentum tanúsága alapján *Grausam* az akkori tisztviselők mellett „magán felszólításokból” is tájékozódott, így próbálván monitorozni a két közösség akaratát.

¹¹⁵ *Grausam* Ferenc tisztújítási elnök jelentése a belügyminiszternek. Versec, 1867. máj. 19.

¹¹⁶ Uo.

¹¹⁷ Uo.

szerbeken azt kéri számon, hogy ha „ilyenmi szerződés” létezne, azt „*a panasztevők eredetiben, vagy másolatban felmutatták, 's mi készséggel elismertük volna*”.¹¹⁸

A német kérvényezők azonban ellenérveiket csak a polgármeseri szék betöltésével kapcsolatban fogalmazták meg, amelyet ők a szerb félnek való „átengedésnek” tituláltak. Kijelentették, hogy a tisztikari helyeken a jövőben „*örömet osztolni készek vagyunk*”, csak a polgármesteri megválasztását „*képtelenek átengedni*”. Megállapítják, hogy még „ha lenne is” ilyen úzus, az elmúlt 10 évben akkor sem „elégített ki” a német-magyar közösség. Ezért kéri a belügyminisztert, hogy utasítsa *Grausam* tisztújítási elnököt, hogy ne nemzetiségi tekintetből jelöljön polgármestert a választásra. A dokumentum képet ad a verseci tisztikar 1867. évi, választást megelőző állapotáról is. E szerint a főbíró mellett szerbként tagja a 8 fős tanácsnak 5 személy, tovább az árvaszéki elnök, a főügyész, a főorvos és a főmérnök is.

A belügyminiszter a tisztújítási elnöknek adott válaszában a nemzetiségi érdekek ki egyenlítésének biztosítékát látta eddig az „*élő, érvényesített, ildomos eljárásban*”, viszont most már „*inkább csak consultativnak*” nevezte 1934. számú rendeletét, amelyet álláspontja szerint nem lehet a törvényes választási szabadság korlátozásaként értelmezni. Emiatt a szabad választási jogot kívánja fenntartani, amely az 1848: XXIII. tc. szellemével megegyezik. Ennek érdekében arra hívja föl a tisztújítási elnököt, hogy „*erélyét foganatosítsa*”, hogy a „*nemzetiségi érdekek minden irányban kielégítve legyenek, és a csend és rend háborítatlanul fenntartassék*”.¹¹⁹ A belügyminiszter láthatóan ellenezte a szokásjog védelmét jogi alapon, azonban a politikai megfontolások más szándékot tükröznek az óvatos utasítással, amellyel megengedte a tisztújítási elnöknek az úzus betartatását – nem jogi eszközökkel.

A szerb választók 34 aláírással ellátott második kérelmükben *Grausamot* „nemetpártisággal” vádolták, valmait azzal, hogy meg akarja törni a rotációs-paritásos rendszert, „*elfogult és egyoldalú*” eljárásban akarja levezényelni a tisztújítást s a „*német nemzetiségű polgártársaink javára szabálytalanságokat követ el*”. Nehezményezték, hogy a választók összerírásával kapcsolatos panaszok elbírálására ugyanazon választmányt bízta meg *Grausam*, akikre a panasz érkezett. A szerbek ezért egy királyi biztos kiküldését kérték a minisztérium berkeiből, hogy vizsgáltsa ki a részrehajlást.¹²⁰

Olybá tűnik, hogy a választásokat a királyi biztos javaslatának szellemében tartották meg, így Versecnek 1867-ben német polgármestere s szerb főbírája lett. Igazoltnak tekinthetjük tehát a római katolikus ellenkérelemben írtakat közösségük számbeli többségéről a választásra jogosultak körében. A belügyminiszter ugyanakor királyi biztost küldött ki, miután a szerbek egy harmadik kérvényt fogalmaztak annak érdekében, hogy vizsgálják felül a választásra jogosultak regisztrációját, hivatkozva a *de nobis, sine nobis* elvre, mondván, hogy vagyonuk s ügyeik felett „*a községnek csak az egyik része intézkedik*”.¹²¹ A harmadik szerb kérelemben szereplő „mi” és „ők” elhatárolás már eszmetörténeti szempontból is figyelmet érdemel. A belügyminisztérium utasította Temes vármegye főispánját, hogy

¹¹⁸ Verseci német és magyar választók petíciója a belügyminiszterhez. 1867. máj. 19.

¹¹⁹ A belügyminiszter *Grausam* Ferenc tisztújítási elnöknek (fogalmazvány). Buda, 1867. máj. 20. MNL OL K148 Bm elnöki iratok, III.865-1934.

¹²⁰ A verseci szerb község képviselőtében írók kérelme a belügyminiszterhez. 1867. máj. 20. MNL OL K148 Bm elnöki iratok, III. 865-1934.

¹²¹ A „versetzi szerb község küldöttjei 's képviselői” a belügyminiszternek. Versec, 1867. szept. 5. MNL OL K148 Bm elnöki iratok, III.65-2648.

tartsa szemét a térség (így Versec) nemzeti mozgalmain és monitorozza azokat pénzügyi eszközök és „megbízható személyzet” segítségével.¹²²

A Magyar Királyság törvényhatóságainak történetében az 1870. évi XLII. törvény-cikk nyomán véget ért a „tisztá népképviselet” kora.¹²³ Mint ismeretes, a polgármestert már a képviselőtestület, és nem a város közönsége választotta, a képviselőtestületek felét pedig a legtöbb adót fizető polgárok alkották. A jelöltek családnéveiből mindenesetre arra következtethetünk, hogy az úzus valamilyen formában még élt a városi elit reflexeiben, a polgármesterei székért ugyanis *Herzog Ferenc József* és *Seemayer Károly* indult, míg a második legfontosabb tisztséggé váló főjegyzői pozícióért *Gavrilovits Uros* és *Czvetkovits Sándor*.¹²⁴

Versec abban is különbözik Zombortól és Újvidéktől, hogy ez esetben a szerb közösség kérte a belügyminisztert, hogy a rotációs-paritásos rendszer szerint mehessen végbe a tisztviselőválasztás (ami történetesen szerb polgármestert eredményezett volna). Ugyanakkor az 1867-es verseci kérelemnek megfelelően kirajzolódik az is, hogy a rotációs-paritásos szokásjogi rendszert Dél-Magyarországon nem egyszerűen csak a római katolikus magyar, bunyevác és német városi közösségek hatalommegtartási eszközének tekinthetjük, hanem minden esetben a helyi kisebbségeknek szóló garanciáknak, ahogy az legjobban az 1867-es zombori konfliktus juttatta kifejezésre, amint a nyelvkérdéssel összekapcsolódott a rotációs-paritásos rendszer.

V. Három régi jogvita margójára

Zombor, Újvidék és Versec szabad királyi városok 1860-as évekbeli választási harcait vizsgálva képet kaphatunk arról, hogy hogyan definiálták a kortárs politikusok általában a szokásjogot, a helyi úzust, kiket tekintettek azok alanyának és milyen jogkövetkezményeket fűztek azok be nem tartásához. Megismételvén a jogtudomány álláspontját, a XIX. században még uralkodó, ám fokozatosan erejét veszítő szokásjogi normának három feltételt kellett „teljesítenie”: 1. jogi tartalommal kellett bírnia, 2. általánosan elfogadottnak kellett lennie és 3. huzamosabb időn keresztül kellett érvényesülnie. A városi tisztválasztási (és egyes esetekben képviselőválasztási) úzusok jogi természetéről fentebb érteztünk; a források (kérvények) tanúsága szerint is a polgármesternek stb. egyik vagy másik közösségből „kellett” betöltésre kerülnie; ahogy *Mihailovics Miklós* zombori királyi biztos fogalmazott: „*tárgyául a közhivataloknak bizonyos vallású egyének általi betöltése*” állt (holott éppen ugyanezen jelentésében tagadta, hogy mindez kötelező erővel bír).¹²⁵ A norma jogi voltát (és nem csak morális erejét) így csak *Mihailovics* királyi biztos vonta kétségbe.

A huzamosabb időn keresztüli használatot a legtöbb forrás megállapította. A zombori római katolikusok 1861-ben „*emberi emlékezetet meghaladó időktől fogva*” datálták azt, még *Mihailovics* főispán is az „*ősök között kötött egyességekről*”, „*százados szokásról*”

¹²² A verseci kerületi adminisztrátor a belügyminiszternek. 1868. febr. 20. MNL OL K148 Bm elnöki iratok IV. 464.

¹²³ A törvénycikkéről bővebben lásd: STIPTA ISTVÁN: *Intézménytörténeti adalékok az 1870: XLII. tc. végrehajtásához*. In: Tóth Károly (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Cséka Ervin egyetemi tanár születésének 70. és oktatói munkásságának 25. évfordulójára*. JATE. Szeged, 1992. 481-494. pp.

¹²⁴ Mindkét esetben előbbi nyerte el a hivatalt. MILLEKER 1886b, 169. p.

¹²⁵ Lásd 48. lábjegyzet.

írt jelentésében.¹²⁶ Versecen a szokás XVIII. századi fennállása a polgármesterek és a főjegyzők listájából is megállapítható, amennyiben a családnevekből nemzetiségre engedünk következtetni. Az ügyben állást foglaló felek szokásjogot megállapító jogértelmezését, azaz három elemének fennállását Zombor római katolikus és Versec ortodox közösségének „szokásjogdefiníciójában” érhetjük tetten. Ugyanezen két közösség azt is hangsúlyozta, hogy a szokásjognak így a jövőre nézve is kötőereje van („*azon változtatni nem lehet*”, illetve „*örök időkre mindenkit köt*”).¹²⁷ Az úzus alapfeltételeihez azonban az azt ellenző zombori szerb és a verseci német közösségek a megfelelő felhatalmazást is hozzákötötték, mondván hogy csak a választópolgároktól nyerhetik azt.¹²⁸ Ennek részletezésébe nem fogtak a „jogértelmezők”, azonban nem hihetjük, hogy azt a város képviselőtestülete által elfogadott szabályrendeletre/statútumra értenék, hiszen azok hiányában működött a rotációs-paritásos rendszer. A kor szelleméhez a képviselőjelöltek választási ígérete vagy programja illett a leginkább; választói felhatalmazás meglétével vagy hiányával nem ritkán az Országgyűlésben is érveltek a honatyák.

A szokásjog és az írott jog viszonyáról már komplexebb képet mutatnak az 1860-as évek városi konfliktusai a vizsgált területeken. A Helytartótanács még mindhárom városban betartatta, vagy helyeselte az úzust, ugyanakkor a *Corpus Iuris*nak még csak az 1848: XIII. tc. volt része, annak végrehajtási rendelete nem. *Mihailovics* királyi biztos egyértelműen tagadja az úzus törvényrontó erejét, ahogy az 1848: XXIII. törvénycikkre (vagy a törvény szellemére) és az 1867. április 10-i kormányrendeletre hivatkoztak Zombor és Újvidék szerbjei és Versec németjei is, mint amely a szokásjog végét jelenti. Érdekes a verseci német kérelemfogalmazók szokásjog-értelmezése is, amelyben a szerződés (tehát nem statútum) írásba foglalásának hiányát kérték számon.¹²⁹

A konfliktusok igazából a tisztí felváltkozás szokásának közelfogadottságáról szóltak, ugyanis a két szerződő fél közül az egyik 1867-re már nem kívánta fenntartani azt, megszűnt a közös akarat. A tisztí felváltkozás szokásában Zombor és Versec közösségei között a népképviselő korszakában 1848-ban még konszenzus mutatkozott,¹³⁰ 1861-ben az már csak Versecen volt meg: Zomborban és Újvidéken (különösen utóbbi „erőből politizáló” szerbjei) az ortodox közösség már nem kívánta ilyen módon hatalmát megosztani, így ott a Helytartótanács szokásjogot betartató beavatkozására volt szükség. Az 1867-es évre a két bácskai város mellett már Versecen is kihívás elé került a rotációs-paritásos rendszer. Az utókor bölcsességével szemlélve Újvidéken és Zomborban 1861-re, Versecben (a rotáció tekintetében) legkésőbb 1867-re konszenzus hiányából fakadóan felbontottnak tekinthetjük a rotációs-paritásos rendszer szokásjogát, amelyet a törvényhatóságokban új korszakot nyitó 1872-es, már az 1870: XLII. törvénycikkben alapuló választások vettek le végleg a napirendről.

A Belügyminisztérium higgadtabb jogértelmezése már nem mehetett szembe a mondott törvénnyel és a frissnek mondható kormányrendelettel, azonban amint láthattuk óvatosságból mégis az úzus teljes vagy részleges fenntartását hagyta meg vagy hajtatta végre a királyi

¹²⁶ Lásd 25. és 50. lábjegyzetek.

¹²⁷ Lásd 25. és 87. lábjegyzetek. Idézetek: Uo.

¹²⁸ Lásd 42. és 118. lábjegyzetek.

¹²⁹ Lásd 118. lábjegyzet.

¹³⁰ Adatunk erre csak Zombor városáról van, Újvidéket és Versecet illetően nem említették ennek ellenkezőjét a források s a kérelmek hangneméből észrevehetjük, hogy annak már 1848. évi be nem tartása bizonyára említésre került volna.

biztossal (Zombor) vagy a tisztújítási elnökkel (Versec), ám a norma szokásjogi voltán ez álláspontunk szerint nem változtatott, inkább eseti politikai döntésnek, „tüzoltásnak” tekinthető. Ezen politikai döntés elemzése során azonban figyelemmel kell lennünk arra, hogy amint láthattuk, a kortársak jogfelfogása némi óvatossággal bár, de tekintettel volt a hosszan tartó úzusra. Ennek amint kifejtettük, politikai okai voltak, ahogy a Belügyminisztérium többször hangoztatott álláspontja is tanúsítja: a rend biztosítása és a három szabad királyi városban (s így a nemzetiségek között) a béke fenntartása. Az Andrássy-kormány politikai helyzetének elemzését a területi korlátok nem engedik meg, azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a különböző politikai rendszerváltozásokkal, köztük magyar-szerb polgárháborúval is terhelt két évtizedes időszak után a kormányzat a konszolidációra törekedett. Különösen annak fényében, hogy minden, esetleg a törvényekkel ellentétben álló politikai megoldást is ideiglenesnek tekintett a politikum, ugyanis az osztrák-magyar kiegyezési tárgyalások után a jogalkotóra a korszakot megalapozó „kodifikálások” feladata várt.

Szerénytelenség lenne azt állítani, hogy jelen munkának célja az 1861-es és 1867-es jogviták utólagos eldöntése, mindössze a szokásjog fokozatos XIX. századi térvesztéséről kívántunk egy eddig jogi szempontból is különleges, alig feltárt epizódot bemutatni. A kormányzat (a Helytartótanács, majd a Belügyminisztérium) politikája a kérdésben mindenesetre megkívánja a következtetést, hogy ahogy a törvényességet sem tekintette szigorú mércének a dél-magyarországi városi konfliktusok kezelése során, „saját” nemzeti hovatartozása alapján sem választott egyértelműen oldalt, ahogy a verseci példa is mutatja. Célja a hosszú békeidőre berendezkedés hajnalán a rend biztosítása volt a törvényalkotás átfogó helyhatósági szabályozása előtt – akár a legalitás árán is.

SZILVESZTER CSERNUS-LUKÁCS

Changes in the Municipal System of Three Free Royal Cities of Southern Hungary in the Era of Political Changes (1861-1868)

(Summary)

In my research I analysed a constitutional *usus* in the Public Law of the Modern Habsburg Kingdom of Hungary, which apart from being a striking novelty of Municipal Law, Political History and Nationality History, could provide the opportunity to examine an act-derogatory Customary Law itself, primarily from the viewpoint of its appliers. I have analysed a particular, Customary Law-based city suffrage with its five key elements: its legal content, its "lifespan", its recurrent nature and to what extent did it serve the "common good" as the requirements of a Customary Law in a Werbőczyan sense as well its general acceptance. I also attempt to conclude, what effect this particular customary suffrage had on the three multinational cities I examined, namely the Southern Hungarian (nowadays Serbian) Újvidék (Novi Sad), Zombor (Sombor) and Versec (Vršac). During the legal modernization decades after 1848, the majority of the regulations of the Customary Law got into collision with the written law (including those affecting the city suffrage), the non-Orthodox and Orthodox political elites of the mentioned cities and the Ministry of the Interior faced a dilemma, which eroded the general acceptance of the Customary Law in the cities' suffrage systems.

The nationality-based conflicts of the three free royal cities are already explored fields of historiography, however an analysis from the viewpoint of iuresprudence, namely the conflict between the Customary Law and the Acts and governmental regulations is still a novel field, which I elaborate in my study. The three royal cities spontaneously developed a rotational-parity system of their respective administrations, expressly "halving" the municipal offices between the non-Orthodox (Hungarian, German and Bunjevci) and Orthodox (Serb) communities, which inhabited the three cities in a roughly equal proportion. After the April Reforms of 1848, the religion-based power-sharing gradually transformed into a nationality-based dynamism. The Customary Law still applied during the first modern, legality-based elections of the city municipalities in 1848, nevertheless during the 1861 and 1867 municipal elections, at least one of the "parties" of each city demanded to abandon the Customary Law and hold the municipal elections based on absolute equality, which lead to the municipal conflicts of Újvidék, Zombor and Versec. This study combines methods of historical discourse analysis as well as the study and dogmatic approach on the sources of law.